

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 77 | 2023 | št. 1-2 (167) | str. 1–237

Josip Banič – Sebastiano Blancato, *The Agreement between the Patriarchate of Grado and the Patriarchate of Aquileia Regarding the Metropolitan Jurisdiction over Istrian Bishoprics (24th of July, 1180): New Critical Edition of the Charter* • Jaka Banfi, Jošt Helfenberški (Soteški) (ok. 1388–1458): krvnik Veronike Deseniške? • Aleksander Panjek, Črna leta in rdeče številke Ivana Černeta, župana v Tomaju sredi 18. stoletja: o dolžniško-upniških razmerjih na podeželju • Matic Batič, »Mislimo sicer nemško, čutimo nemško, a nikomur ne bomo zamerili njegovega drugačnega mišljenja«. Nemški goriški list Görzer Wochenblatt in njegova politična usmeritev • Matic Kristan, Anton Sovre med puško in kredo (1906–1929) • Denis Cerkenik, Kozaški korpus v službi nacistov s posebnim ozirom na obdobje delovanja v Operacijski coni Jadransko Primorje (1944–1945) • Goranka Kreačič, Miloš Štibler o sodobnikih: fragmenti iz dnevninskih zapisov

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 77 | 2022 | št. 1-2 (167) | str. 1–237

Izdaja
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
Ljubljana

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Mednarodni uredniški odbor: dr. Kornelija Ajlec (SI), dr. Tina Bahovec (SI),
dr. Bojan Balkovec (SI) (tehnični urednik), dr. Rajko Bratož (SI),
dr. Ernst Bruckmüller (AT), dr. Liliana Ferrari (IT), dr. Ivo Goldstein (HR),
dr. Žarko Lazarević (SI), dr. Dušan Mlacović (SI) (namestnik odgovornega
urednika), dr. Božo Repe (SI), dr. Franc Rozman (SI), Janez Stergar (SI),
dr. Imre Szilágyi (H), dr. Peter Štih (SI) (odgovorni urednik), dr. Marta
Verginella (SI), dr. Peter Vodopivec (SI), dr. Marija Wakounig (AT)

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji, prav tako morajo poskrbeti za
avtorske pravice za objavljeno slikovno in drugo gradivo, v kolikor je to
potrebno. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in
navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 10. april 2023.

Oblikovanje in oprema: Vesna Vidmar

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani,
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, tel.: (01) 241-1200,
e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Letna naročnina: za leto/letnik 2023: za nečlane in zavode 32 €, za društvene člane 24 €,
za društvene člane – upokojence 18 €, za društvene člane – študente 12 €.
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 16 € (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 €
in za študente 25 €.

Plačuje se na transakcijski račun: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Slovenija
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2, 1520 Ljubljana LJBAS12X

Sofinancirajo: Publikacija izhaja s finančno pomočjo Javne agencije za raziskovalno
dejavnost RS

Prelom: ABO grafika d.o.o. – zanjo Igor Kogelnik

Tisk: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, maj 2023

Naklada: 500 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih
bazah: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH),
Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences,
ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art,
Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

BULLETIN OF THE HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA (HAS)

International Editorial Board: Kornelija Ajlec, PhD, (SI), Tina Bahovec, PhD, (SI), Bojan Balkovec, PhD, (SI) (Technical Editor), Rajko Bratož, PhD, (SI), Ernst Bruckmüller, PhD, (AT), Liliana Ferrari, PhD, (IT), Ivo Goldstein, PhD, (HR), Žarko Lazarević, PhD, (SI), Dušan Mlacović, PhD, (SI) (Deputy Editor-in-Charge), Božo Repe, PhD, (SI), Franc Rozman, PhD, (SI), Janez Stergar (SI), Imre Szilágyi, PhD, (H), Peter Štih, PhD, (SI) (Editor-in-Chief), Marta Verginella, PhD, (SI), Peter Vodopivec, PhD, (SI), Marija Wakounig, PhD, (AT)

The authors are responsible for the contents of their articles, they must also secure copyrights for the published photographs and figures when necessary. Reprints of articles, photographs, and graphic material are only allowed with explicit permission of the editorial office and must be cited as sources.

The editing of this issue was completed on April 10, 2023.

Design: Vesna Vidmar

Headquarters and Mailing Address: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia, phone: +386 1 241-1200, e-mail: info@zgodovinskiasopis.si; <http://www.zgodovinskiasopis.si>

Annual Subscription Fee (for 2023): non-members and institutions 32 €, HAS members 24 €, retired HAS members 18 €, student HAS members 12 €.

Price: 16 € (VAT included).

Subscription Fee: foreign institutions 45 €, individual subscription 35 €, student subscription 25 €
Transaction Account Number: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2,
1520 Ljubljana LJBASIX

Co-Financed by: Slovenian Research Agency

Printed by: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, May 2023

Print Run: 500 copies

Historical Review is included in the following international databases: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskiasopis.si>
info@zgodovinskiasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

Razprave – Studies

- Josip **Banić** – Sebastiano **Blancato**, The Agreement between the Patriarchate of Grado and the Patriarchate of Aquileia Regarding the Metropolitan Jurisdiction over Istrian Bishoprics (24th of July, 1180): New Critical Edition of the Charter8–37
Sporazum med gradeškim in oglejskim patriarhatom o metropolitanski jurisdikciji nad istrskimi škofijami (24. julij 1180): Nova kritična izdaja listine
- Jaka **Banfi**, Jošt Helfenberški (Soteški) (ok. 1388–1458):
krvnik Veronike Deseniške?38–59
Jobst of Helfenberg (c. 1388–1458):
Veronika of Desenice's executioner?
- Aleksander **Panjek**, Črna leta in rdeče številke Ivana Černeta, župana v Tomaju sredi 18. stoletja:
o dolžniško-upniških razmerjih na podeželju60–87
The black years and red numbers of Ivan Černe, mayor of Tomaj in the middle of the eighteenth century: rural debt and credit relations
- Matic **Batič**, »Mislimo sicer nemško, čutimo nemško, a nikomur ne bomo zamerili njegovega drugačnega mišljenja«. Nemški goriški list *Görzer Wochenblatt* in njegova politična usmeritev88–115
"We Think German, We Feel German, but We Will Not Blame Anyone for His Different Opinion": the German Newspaper *Görzer Wochenblatt* and Its Political Orientation
- Matic **Kristan**, Anton Sovre med puško in kredo (1906–1929)..... 116–148
Anton Sovre between Rifle and Chalk (1906–1929)
- Denis **Cerkvenik**, Kozaški korpus v službi nacistov s posebnim ozirom na obdobje delovanja v Operacijski coni Jadransko Primorje (1944-1945)..... 150–162
Cossack Corps in the Service of the Nazis with the special Regard on the Period in the Operational Zone Adriatic Littoral (1944–1945)

Goranka Kreačič , Miloš Štibler o sodobnikih: fragmenti iz dnevniških zapisov	164–191
Miloš Štibler about his contemporaries: fragments from his diary notes	

Zapisi – Notes

Armando Pitassio, Marco Dogo, inovativen pristop k sodobni zgodovini Balkana	194–211
Marco Dogo, an innovative approach to the modern history of the Balkans	

V spomin – In memoriam

Andrej Studen (Žarko Lazarevič)	214–218
Desanka Kovačević Kojić (Darja Mihelič)	219–221

Ocene in poročila – Reviews and Reports

Leto 1941 na Slovenskem: vojna in okupacija (Špela Chomicki)	224–226
Dr. Albin Šmajd, Dnevnik in dosje 1941–1946, znanstveno-kritična izdaja (Renato Podberšič)	227–229
Marta Verginella, Ženske in meje med preteklostjo in koronavirusom (Urška Strle)	230–233

* * *

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis	234–237
Instructions for Authors	

Razprave

Matic Batič

»Mislimo sicer nemško, čutimo nemško,
a nikomur ne bomo zamerili njegovega
drugačnega mišljenja.«

Nemški goriški list *Görzer Wochenblatt*
in njegova politična usmeritev

Batič, Matic, dr., znanstveni sodelavec,
Študijski center za narodno spravo, SI-1000
Ljubljana, Tivolska 42, matic.batic@scnr.si,
<https://orcid.org/0000-0002-4681-6334>

»Mislimo sicer nemško, čutimo nemško,
a nikomur ne bomo zamerili njegovega
drugačnega mišljenja.« Nemški goriški list
Görzer Wochenblatt in njegova politična
usmeritev

Zgodovinski časopis, Ljubljana 77/2023 (167),
št. 1–2, str. 88–115, cit. 90

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En.,
Sn., En.)

Razprava predstavlja značilnosti nemškega
časnika *Görzer Wochenblatt*, s posebnim
poudarkom na njegovi politično-programski
usmeritvi. List, ki je tedensko izhajal leta 1867,
preden se je z začetkom leta 1868 preoblikoval
v dvakrat tedensko izhajajoči *Görzer Zeitung*,
predstavlja prvi nemški časopis v Gorici. V
prvem delu članka so predstavljeni začetki
nemške publicistike na Goriškem in značilnosti
tamkajšnje nemške skupnosti. V nadaljevanju
razprava obravnava začetek izhajanja *Goriškega*
tednika, njegove vsebinske značilnosti in pro-
gramsko usmeritev. Zadnji del prispevka je
posvečen recepciji novega nemškega časnika s
strani slovenskega tabora, predvsem polemiki,
ki se je ob tem razvila med goriško *Domovino*
in celovškim *Slovencem*. V polemiko se je
aktivno vključil tudi *Görzer Wochenblatt*, ob
čem je uredništvo podalo svoj pogled na
mednacionalne odnose na Goriškem.

Ključne besede: *Görzer Wochenblatt*, Go-
rica, 19. stoletje, nemški časopisi, kulturna
zgodovina.

Batič, Matic, PhD, Research Fellow, Study
Centre for National Reconciliation, SI-1000
Ljubljana, Tivolska 42, matic.batic@scnr.si,
<https://orcid.org/0000-0002-4681-6334>

Historical Review, Ljubljana, Zgodovinski
časopis, Ljubljana 77/2023 (167), No. 1–2, pp.
88–115, 90 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

"We Think German, We Feel German, but
We Will Not Blame Anyone for His Different
Opinion": the German Newspaper *Görzer*
Wochenblatt and Its Political Orientation

The article presents the characteristics of the
German newspaper *Görzer Wochenblatt*, with
a special emphasis on its political orientation
and agenda. The paper, which was published
weekly in 1867 before being transformed into
the biweekly *Görzer Zeitung* starting in 1868,
was the first German newspaper in Gorizia. The
first part of the article analyses the beginnings
of German journalism in the Princely County
of Gorizia and Gradisca and the characteristics
of the local German community. After that, the
beginnings of its publication, its characteristics
in terms of content and its agenda are examined.
The last part of the article discusses the reception
of the new German newspaper by the Slovene
community, especially the heated controversy
that emerged between two Slovene newspapers,
Domovina from Gorizia and *Slovenec* from Kla-
genfurt. *Görzer Wochenblatt* became actively
involved in the dispute, with the editorial board
expressing its view on inter-ethnic relations in
the County of Gorizia.

Keywords: *Görzer Wochenblatt*, Gorizia, 19th
century, German newspapers, cultural history.

Uvod¹

Sedmega februarja 1867 je v Gorici izšla prva številka tednika *Görzer Wochenblatt* [*Goriški tednik*]. Čeprav začetki nemške publicistike v Gorici segajo že v 18. stoletje, ko so bile v mestu ob Soči ustanovljene prve tiskarne, lahko *Görzer Wochenblatt* označimo za prvi goriški nemški časopis² v sodobnem pomenu besede. Z njim je nemška skupnost v Gorici stopila v javni prostor in se aktivno vključila v kulturno-politično življenje dežele Goriško-Gradiške. Tednik tako predstavlja enega najpomembnejših izrazov nemške kulturne dejavnosti na Goriškem in posledično tudi dragocen vir za preučevanje nemške skupnosti v Gorici, ki doslej ne v slovenski ne v mednarodni humanistiki še ni bila deležna celovite obravnave. Isto velja tudi za *Wochenblatt*, ki je bil v dosedanjih slovenskih pregledih nemške publicistike na Slovenskem deležen zgolj najosnovnejše obravnave, veliko več pa ni bilo doslej o tej tematiki napisanega niti v mednarodnem prostoru.³

Namen te razprave je celovito predstaviti značilnosti časnika *Görzer Wochenblatt* in njegovo mesto v sočasnem kulturno-političnem življenju Goriške in Habsburške monarhije. V prvem delu razprave je zato časnik najprej umeščen v kontekst publicistike v nemškem jeziku na Goriškem, nato pa sledi predstavitev družbeno-političnega konteksta v času njegovega izhajanja. Na tej podlagi je v nadaljevanju analizirana njegova politična usmeritev glede na sočasna pereča politična vprašanja. Pri tem je posebna pozornost posvečena njegovemu odnosu do goriških Slovencev oz. slovenskega političnega gibanja na Goriškem, ki ga lahko dobro rekonstruiramo na podlagi zanimive polemike, ki se je ob začetku izhajanja *Goriškega tednika* razvila v trikotniku med *Görzer Wochenblattom* ter dvema slovenskima časopisoma, in sicer goriško *Domovino* in celovškim *Slovincem*.

¹ Nekatere ugotovitve te razprave sem obravnaval v magistrski nalogi z naslovom »*Wir denken zwar deutsch, wir fühlen deutsch, werden es aber niemanden verargen, anderen Sinnes zu sein*«: *Görzer Wochenblatt* (1867) und *Görzer Zeitung* (1868–1869), ki je nastala leta 2015 na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Ob tej priložnosti se mentoricama, dr. Petri Kramberger in dr. Mariji Mojci Peternel, iskreno zahvaljujem za vso pomoč pri nastajanju naloge.

² V tekstu kot sopomenki uporabljam izraza »časnik« in »časopis«, saj je meja med obema pojmomoma v slovenskem prostoru zabrisana.

³ Osnovne podatke o *Goriškem tedniku* v okviru pregleda nemške publicistike na Slovenskem prinaša Tanja Žigon; gl. Žigon, *Deutschsprachige Presse*. Osnovni podatki o časopisu so predstavljeni tudi v tujejezičnih pregledih nemške publicistike na Goriškem: Kitzmüller, *Esperienze giornalistiche in lingua tedesca*; Gallarotti in Stasi, *I periodici*.

Začetki nemške publicistike na Goriškem

Začetki nemške publicistike na Goriškem segajo v 18. stoletje. Nastanek prvih nemških serijskih publikacij je bil neločljivo povezan z razvojem tiskarstva v Gorici, ki se je začelo razvijati v drugi polovici 18. stoletja. Raziskave o tej tematiki so za zdaj še pomanjkljive, tako da poznamo le osnovne podatke o prvih tiskarjih in prvih serijskih publikacijah. V Gorici je leta 1754 kot prvi tiskar kratek čas deloval Dunajčan Johann Thomas Trattner, ki pa se je kmalu odselil v Trst. Istega leta je ob podpori prvega goriškega nadškofa Karla Mihaela Attems (1711–1774)⁴ tiskarno v Gorici odprl Benečan Giuseppe Tommasini. Očitno je bilo povpraševanje po tovrstnem delu v Gorici dovolj veliko, da je leta 1772 tiskarno odprl tudi Valerio de Valeri iz Čedad, ki je začel izdajati prvi goriški tednik v italijanščini z imenom *Gazzetta goriziana* (1774–1776).⁵ Kmalu zatem so se pojavile tudi prve serijske publikacije v nemščini. Pri tem pa je treba opozoriti, da pri teh ne gre za dnevno ali tedensko izhajajočo periodiko, temveč zgolj za letno izhajajoče almanah, a tudi ti so običajno izšli le v nekaj številkah. Prvi je bil *Kaiserlich=Königlicher Görzerischer Titular=Kalender* (1779–1782). Podobna nemška publikacija je bil enkrat letno izhajajoči *K.k. görzerischer Almanach*. Izšel je v letih 1780 in 1782. Kasneje je izhajal *Instanz= und Titularkalendar für Görz und Gradisca*, in sicer v letih 1792, 1796 in 1799. Sledil je *Schematismus für Görz und Gradisca*, ki je bil v letih 1801 in 1802 tiskan pri Tommasiniju, nato pa do njegovega zatona v Trstu.⁶

Po živahnem začetku goriške publicistike v zadnji četrtini 18. stoletja je sledilo obdobje zatišja, ki je trajalo več kot 50 let. O razlogih za tako dolgo prekinitvev lahko zgolj ugibamo. Mogoče je, da so k temu prispevali restriktivni predmarčni cenzurni predpisi,⁷ pomembno vlogo pa je verjetno odigrala tudi gospodarska in demografska stagnacija, ki je zaznamovala Gorico v prvi polovici 19. stoletja.⁸

Nov zagon v 60. letih 19. stoletja

Nove nemške periodične publikacije na Goriškem so se pojavile v drugi polovici 60. let 19. stoletja. Na nov zagon nemške publicistike v Gorici je blagodejno vplival nov zakon o tisku, ki je stopil v veljavo 9. marca 1863, noveliran pa je bil 15. oktobra 1868. Novi zakon je precej omilil prejšnjo restriktivno tiskovno

⁴ Goriška nadškofija je bila ustanovljena leta 1751 in je obsegala habsburški del ukinjenega oglejskega patriarhata. Attems je bil za prvega goriškega nadškofa imenovan naslednje leto; podrobneje o njegovem vsestranskem delovanju gl. Dolinar, Attems, Karel Mihael.

⁵ Berčič, *Tiskarstvo na Slovenskem*, str. 94–95. Obsežna monografska študija o listu *Gazzetta goriziana* je pred kratkim izšla tudi v slovenskem prevodu; gl. Gorian, *Založništvo in pretok informacij v Gorici*.

⁶ O prvih nemških serijskih publikacijah v Gorici gl. Gallarotti in Stasi, I periodici, str. 49; gl. tudi Gallarotti in Stasi, *La stampa periodica tedesca nel Goriziano*.

⁷ O cenzurnih omejitvah do sredine 19. stoletja gl. relevantne prispevke v Vidmar, *Cenzura na Slovenskem*.

⁸ Več o gospodarski in demografski stagnaciji mesta v tem času gl. Fabi, *Storia di Gorizia*, str. 12–15.

politiko, čeprav tudi po teh liberalnih spremembah še ne moremo govoriti o popolni svobodi tiska. Nad uredniki, založniki in drugimi sodelavci listov je še vedno visela grožnja denarnih in tudi zapornih kazni. Te so grozile predvsem za žalitve cesarja in kaljenje javnega reda in miru, poleg tega pa so bili časnikarji pogosto kaznovani tudi za druge prekrške po kazenskem zakoniku, denimo zaradi ščuvanja k sovražnosti do nacionalnosti, verskih skupnosti (člen 302), hujškanja in agitacije (člen 300), žalitve časti (člena 488 in 493) idr. Kljub temu je zakon puščal dovolj svobode za hiter razvoj najrazličnejše publicistike. Odpravljeni so bili namreč koncesijski in opominjevalni sistem, možnost administrativne ustavitve izhajanja ter časniška kavcija. Izdajatelj je po novem moral predložiti le dokazila o politični, moralni in intelektualni usposobljenosti za časnikarski poklic ter navesti namen svojega lista. Poleg tega so od leta 1867 o tiskovnih prestopkih presojala porotna sodišča.⁹

Liberalnejši zakonski okviri so brez dvoma prispevali k ponovnemu razvoju nemške publicistike v Gorici, a njen ponovno pojav je treba razumeti tudi v okviru spremenjenih družbeno-političnih razmer in upoštevajoč specifičnosti nemško-govorečega prebivalstva oz. značilnosti nemške skupnosti v deželni prestolnici ob Soči. Šestdeseta leta 19. stoletja predstavljajo prelomni čas v zadnjem obdobju obstoja Habsburške monarhije, saj so politični pretresi in preobrazbe iz tega obdobja določile njen politični ustroj vse do propada monarhije leta 1918. Pod vplivom vrste zunanjepolitičnih neuspehov se je bil cesar Franc Jožef prisiljen odpovedati želji po avtokratskem vladanju in centralistično urejeni monarhiji, ki je bila značilna za t. i. neoabsolutistično obdobje.¹⁰ Rezultat cesarjevega popuščanja je bil dvojni kompromis z dvema osrednjima opozicijskima skupinama v državi, in sicer z madžarsko plemiško elito in liberalnim nemškim meščanstvom, kar je po vrsti političnih pretresov končno pripeljalo do dualistične razdelitve države na »avstrijski« (cislajtanski) in ogrski (translajtanski) del, v sami Cislajtaciji pa do uvedbe t. i. decembrske ustave leta 1867, ki je zagotavljala temeljne osebne svoboščine in uvajala liberalna načela delitve oblasti in (delne) demokratizacije.¹¹ Z roko v roki z liberalizacijo in demokratizacijo je šla nacionalizacija političnega življenja, saj je bil to čas vzpona različnih narodnostnih gibanj v monarhiji. Če je bil nacionalizem v začetku predvsem projekt političnih in kulturnih elit, je v tem času dokončno presegel začetne okvire in postal množično gibanje.¹² Skladno s tem

⁹ Prijatelj, *Slovenka kulturnopolitična in slovstvena zgodovina II*, str. 302; Žigon, *Nemški časnik za slovenske interese*, str. 33; Globočnik, Alešovec Brencelj, str. 8.

¹⁰ Neoabsolutistično obdobje, po notranjem ministru Alexandru Bachu pogosto imenovano tudi Bachov absolutizem, se je začelo leta 1851 z ukinitvijo t. i. oktroirane ustave in političnih svoboščin, ki jih je ta zagotavljala. Neoabsolutistični režim se je obdržal do oktobrske diplome leta 1860. O osnovnih značilnostih tega obdobja gl. Kann, *A History of the Habsburg Empire*, str. 318–326.

¹¹ Sintetično o političnem razvoju Habsburške monarhije v 60. letih 19. stoletja gl. Kann, *A History of the Habsburg Empire*, str. 326–342; Rumpler, *Eine Chance für Mitteleuropa*, str. 380–417; Bled, *Franc Jožef*, str. 285–309; Judson, *Habsburški imperij*, str. 267–287.

¹² O fazah razvoja nacionalnih gibanj gl. Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe*.

je prišlo tudi do velikega razmaha tiska, ki je bil s procesom vzpona nacionalizma dialektično povezan.¹³

Spričo vseh teh dejavnikov so se v 60. letih pojavili številni časopisi v različnih jezikih, tudi na Goriškem, kjer je bil položaj nemščine in nemštva sicer šibkejši v primerjavi z drugimi slovenskimi deželami, saj je bilo Nemcev bistveno manj. Čez ozemlje Poknežene grofije Goriško-Gradiške (nem. *Gefürstete Grafschaft Görz und Gradisca*, it. *Principesca contea di Gorizia e Gradisca*), kot je bilo uradno ime dežele, je potekala slovensko-romanska jezikovna meja, tako da je imela približno dve tretjini dežele izrazito slovenski, zadnja tretjina pa italijansko-furlanski značaj.¹⁴ Izjema je bila deželna prestolnica Gorica, v kateri je živela tudi nemška jezikovna skupnost. Približno jezikovno-narodnostno stanje v mestu v 60. letih lahko vsaj približno rekonstruiramo s pomočjo podatkov ljudskega štetja leta 1880.¹⁵ Leta 1880 je v mestu živelo 20.920 prebivalcev, od katerih je 13.517 kot pogovorni jezik navedlo italijanščino, 3411 slovenščino, 2149 nemščino, preostali pa druge jezike.¹⁶ Iz navedenih podatkov je razvidno, da je bila Gorica večinsko italijansko mesto, saj so Italijani predstavljali 64,61 % prebivalstva, a v mestu sta bili tudi zastopani tudi slovenska in nemška skupnost. Delež nemško govorečih prebivalcev je znašal 10,27 % vseh prebivalcev Gorice, s čimer je močno odstopal od deželnega povprečja, saj z izjemo Gorice Nemci na Goriškem skorajda niso bili prisotni.¹⁷

Kakšna sta bila ob tem socialna struktura nemške skupnosti v Gorici in splošen položaj nemščine v javnem življenju?¹⁸ Skladno s procesom nacionalizacije italijansko in slovensko govorečega prebivalstva je nemški jezik po letu 1848 sicer

¹³ Benedict Anderson opozarja na pomen množične pismenosti in tiska za razvoj naroda kot »zamišljene« skupnosti, se pravi za identifikacijo množic z narodom kot kolektivno identiteto; več o tem gl. Anderson, *Zamišljene skupnosti*, str. 59–69.

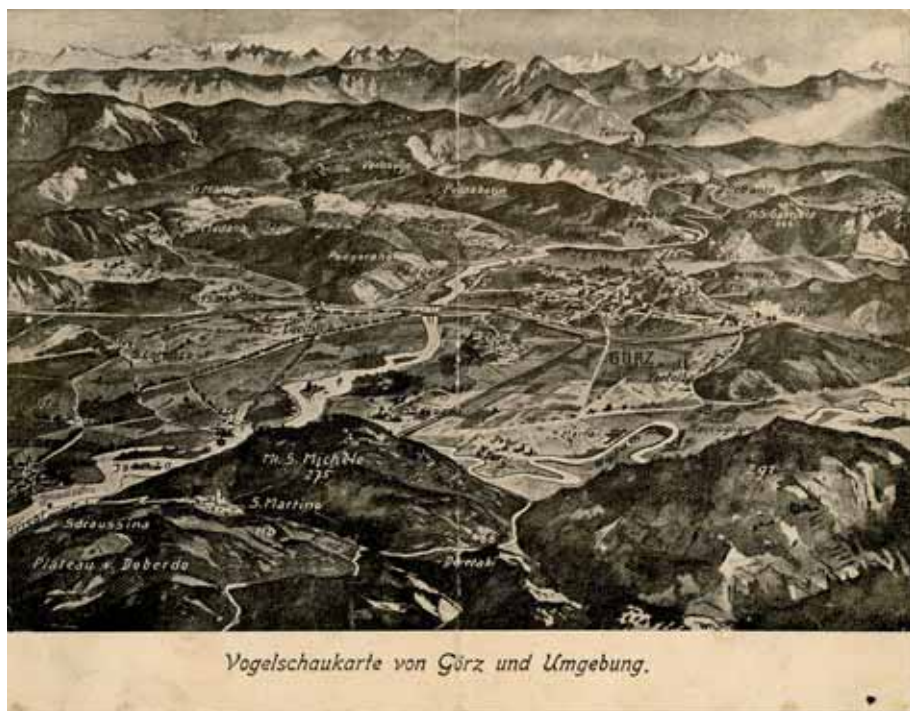
¹⁴ Severni del dežele je bil popolnoma slovenski, pri čemer deželna meja v zgornjem Posočju ni bila jezikovna meja, saj so slovensko govoreči prebivalci naseljevali tudi terske in nadiške doline oz. Beneško Slovenijo, ki je že od leta 1866 spadala k Italiji (Grafenauer, *Slovensko-romanska meja*, str. 6–8, 11). Mejo v južnem delu dežele je leta 1852 jasno opredelil Peter Kozler: »Od tod naprej gre meja v sredi med ravnino in griči pod slovenskima občinama: Mirnik, Medana in Cerovo proti Podgori, prestopi Sočo, objame slovenska sela Zdravšino in Doberdob nad Teržičem in se pri Štivani blizu Divina z morskim obrežjem sprime.« (Kozler, *Kratek slovenski zemljopis*, str. XX–XXI).

¹⁵ Štetje prebivalstva je potekalo tudi leta 1869, a ni zbiralo podatkov o nacionalni pripadnosti oziroma sporazumevalnem jeziku. Po neuradnih ocenah naj bi med 16.659 mestnimi prebivalci tedaj bilo 11.100 Italijanov, 3500 Slovencev in 1800 Nemcev (Marušič, *Doktor Karel Lavrič*, str. 60).

¹⁶ *Special-Orts-Repertorium vom Küstenlande*, str. 164. Poleg tega je v Gorici živelo še 787 tujcev, večinoma državljani Kraljevine Italije.

¹⁷ Prav tam; gl. tudi Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 46.

¹⁸ Nemška skupnost v Gorici ostaja slabo raziskana, literature o tej tematiki je malo. Največ podatkov prinaša zbornik *Cultura tedesca nel Goriziano*, ki ga je uredila Liliana Ferrari. Gl. tudi Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 231–236. O nemški literarni in publicistični dejavnosti gl. Kitzmüller, *Görz 1500–1915*; Kitzmüller, *Osservazioni sulla produzione letteraria*; Kitzmüller, *Esperienze giornalistiche in lingua tedesca*; Batič, »Paradies am Isonzo«.

Slika 1: Gorica z okolico, PANG 667, Zbirka razglednic krajev, Goriška 6.

izgubljal na račun italijanščine in slovenščine,¹⁹ a so njegovo nadaljnjo pomembno vlogo zagotavljale institucije Habsburške monarhije in položaj Gorice v okviru te državne tvorbe, v kateri je nemščina do njenega razpada ohranila vodilno vlogo. V nemščini je tako vse do konca monarhije komunicirala centralna oblast, ostal pa je tudi vodilni jezik v srednjem šolstvu.²⁰ O pomenu nemščine v javnem življenju priča

¹⁹ V Gorici je med višjimi sloji do 16. stoletja prevladovala nemščina in vpliv nemškega kulturnega okolja, čeprav so prebivalci govorili tudi italijansko in slovensko, o čemer priča poročilo nuncija Girolama Porzie iz leta 1567: »Im Essen, Trinken und in der Kleidung sind die Görzer Deutsche; allgemein werden die drei Sprachen, deutsch, slavisch und italienisch gesprochen.« V vseh treh jezikih je potekala tudi dedna poklonitev deželnihi stanov nadvojvodi Karlu leta 1564. V 17. stoletju se je položaj nemščine v Gorici poslabšal, predvsem na račun dejstva, da so v jezuitskem kolegiju v Gorici (ustanovljen je bil leta 1615) uporabljali italijanščino. Do določenega ponovnega vzpona nemščine je nato ponovno prišlo v okviru centralističnih reform Marije Terezije in Jožefa II. Vodilni položaj nemščine in nemških kulturnih vplivov se je obdržal še v prvi polovici 19. stoletja; podrobneje o tem gl. Kitzmüller, *Görz 1500–1915*, str. 11–21. V tem kontekstu je zanimiv tudi opis jezikovnih razmer v Trstu, ki ga je leta 1867 objavil goriški slovenski list *Domovina*: »Do leta 1860 je imela v Trstu skoro več privilegijev nemščina, nego laščina: zlasti od leta 1854–1860 se je začela laščina izpodrivati. S pomočjo šol, nemških ali ponemčenih uradnikov se je res toliko storilo, da je znal skoro vsak v Trstu do desetih po nemški šteti.« (*Domovina*, 1. 2. 1867, str. 23).

²⁰ Nasprotno so o učenem jeziku (v javnih) osnovnih šolah odločale lokalne oblasti, tako da so se morale manjšinske narodne skupnosti zanašati na zasebne šole. Goriški Nemci so v Gorici odprli zasebno luteransko šolo z nemškim učnim jezikom, na zasebne šole pa so se v mestih z italijansko upravo morali zanašati tudi Slovenci; več o tem gl. Devetak, *Boj za slovenske šole*.

tudi dejstvo, da se je vodilni položaj tega jezika marsikje še dolgo ohranil tudi v številnih manjših podeželskih središčih, kjer Nemci razen posameznikov sicer niso bili prisotni. V številnih trgih na Goriškem so tako še v 60. letih delovala nemška kulturna društva, npr. v Kanalu v Soški dolini, kjer je bilo 1848 ustanovljeno nemško bralno društvo. Društvo je očitno delovalo le krajše obdobje, a štiri leta pozneje je bilo ustanovljeno novo nemško bralno društvo (*Leseverein*), ki se je obdržalo do sredine 60. let.²¹ Podobno je bilo stanje tudi v Tolminu v Soški in Ajdovščini v Vipavski dolini, kjer sta prav tako delovali nemški bralni društvi (*Leseverein*), nemščina pa je do sredine 60. let prevladovala tudi v javnem življenju.²²

Socialno gledano so bili stebri nemštva na Goriškem državni uslužbenci (uradniki in srednješolski profesorji), pripadniki plemstva in gospodarstveniki, tesno povezani z nemškim prostorom, iz katerega so izšli.²³ V 19. stoletju je bilo za nadaljnji obstoj nemške skupnosti pomembno tudi dejstvo, da se je Gorica znotraj Habsburške monarhije uveljavljala kot počitniški in zdraviliški kraj zaradi svojega milega podnebja.²⁴ Za svoje bivališče so si jo iz tega razloga izbrali številni upokojeni uradniki in častniki, med katerimi lahko po pomenu za kulturno dogajanje v mestu izpostavimo Karla von Czoerniga (1804–1889).²⁵

Prav Czoernig, ki se je zaradi bolezni leta 1866 preselil v Gorico, kjer mu je ustrezalo tamkajšnje milo podnebje, je bil tisti, ki je v prihodnjih letih dal več pobud, pomembnih tudi za razvoj nemškega kulturnega življenja v Gorici. Kot goreč habsburški lojalist, ki je v Gorici našel svoj drugi dom, se je zavedal negotove nadaljnje usode tega večinsko italijanskega mesta, ki se je po končani avstrijsko-italijanski vojni leta 1866 znašlo v bližini nove državne meje s Kraljevino Itali-

²¹ Devetak, Vzpostavljanje slovenske narodne identitete, str. 496.

²² Marušič, *Doktor Karel Lavrič*, str. 39. Po pričevanju Antona Šaplje je nemščina v ajdovskem javnem življenju prevladovala do sredine 60. let 19. stoletja: »Do leta 1864 je bila Ajdovščina vsa skozi in skozi nemška, tj. približno tako, da vsak, kateri je prišel v Ajdovščino, ni drugega znal in smel govoriti ko nemško; v občinskem uradu se je vse nemško uradovalo, še celo v šolah so morali nemško kramljati, in taisti otrok, ki ni tega znal ali ni hotel, je moral rdeč jezik iz papirja nositi na hrbtu.« (Šaplja, Dr. Lavrič v Ajdovščini, str. 79). O nemškem bralnem društvu in razširjenosti nemščine v Tolminu gl. Oblak, Doktor Karol Lavrič in njegova doba, str. 93.

²³ Med nemški gospodarstveniki je po pomenu izstopala družina industrialcev Ritter pl. Záhony iz Frankfurta na Majni, ki je v Gorici živel od leta 1819. Tega leta je namreč Johann Christoph Ritter iz Trsta v Gorico preselil predelovalnico sladkorja. Družinsko podjetje je močno razširil njegov sin Julius Hektor, ki je v zahodnem predmestju Gorice, Stračicah (it. Straccis), dal posodobiti mlin, zgraditi novo skladišče za žito in postaviti tekstilne obrate. Poleg tega je kupil papirnico pri Podgori in veliko posestvo Monastero v bližini Ogleja. Največ podatkov o družini Ritter prinaša družinska kronika *Chronik und Stammbaum*, ki jo je na začetku 20. stoletja objavil Eugen Ritter Freiherr von Zahony. O družini gl. tudi Colleoni, *I Ritter*. Posamezne podatke o družini prinašajo študije, primarno posvečene drugim oziroma širšim tematikam, npr. Preinfalk, Vpliv francoskih vojn, str. 83.

²⁴ Podrobno o tem gl. Salamić, Gorica kot klimatskozdraviliška destinacija med letoma 1874 in 1914. Da predstavlja Gorica idealno klimatsko-zdraviliško destinacijo, je v začetku 20. stoletja izpostavljala nemški vodnik po mestu: »Görz vereinigt alle Bedingungen für einen klimatischen Kurort: mildes und gesundes Klima, üppige südtalienische Vegetation, reiche Gelegenheit zu angenehmen Spaziergängen und Ausflügen.« (*Führer durch Görz und Umgebung*, str. 8).

²⁵ O Czoernigovem delovanju v Gorici gl. Tavano, Karl von Czoernig da Vienna a Gorizia.

Slika 2: Gorica proti koncu 19. stoletja, Odsek za zgodovino in etnografijo Narodne in študijske knjižnice, Fototeka, HP-HI kraji, Gorica.

jo.²⁶ Czoerniga je skrbelo, da bi nezadovoljno lokalno prebivalstvo lahko rešitev začelo iskati v bližnji Italiji. Kot odgovor je predlagal vsestranski razvoj Goriške, predvsem na področju gospodarskega in kulturnega napredka, za kar bi morala poskrbeti habsburška država:

Unendlich mehr wird es seine Grenzen sichern, wenn es die Bildung und den Wohlstand der Völker zu fördern und ihren Geist zu gewinnen weiß, und der gewisse Weg hiezu an dieser Südgränze ist die Umbildung der Colonenwirtschaft in die Bauern- und Gutswirtschaft selbständiger Besitzer und Pächter, die Eisenbahnverbindung dieser Länder untereinander mit dem Zentrum des Reichs und mit den Straßen des Weltverkehrs, endlich die Gründung einer Hochschule als Mittelpunkt deutscher Cultur und aller geistigen Bestrebungen hier im Süden.²⁷

Czoernig članka ni objavil v katerem od lokalnih listov, temveč v tedaj enem od osrednjih nemških časopisov, avgsburškem *Allgemeine Zeitung*, kar kaže na to, da je predvsem želel vzbuditi pozornost osrednjih organov Habsburške monarhije.²⁸

²⁶ Po koncu vojne z Italijo leta 1866, ki je za Habsburžane pomenila izgubo Benečije s tamkajšnjim strateškim trdnjavskim četverkotnikom (mesta Mantova, Peschiera del Garda, Verona in Legnago), je nekdanja goriška deželna meja na zahodu postala nova državna meja.

²⁷ »[Avstrija] bo svoje meje neskončno bolj zavarovala s spodbujanjem izobrazbe in blaginje ljudstev. Najbolj zanesljiva pot do tega na južni meji pa je preoblikovanje kolonskega gospodarstva v kmečko in posestno gospodarstvo neodvisnih lastnikov in najemnikov, železniška povezava teh dežel s središčem cesarstva in s potmi svetovnega prometa, ter, končno, ustanovitev univerze kot središča nemške kulture in vseh intelektualnih prizadevanj tukaj na jugu.« (citirano po Kitzmüller, *Görz 1500–1915*, str. 27–29); ta in vsi preostali prevodi nemških besedil so delo avtorja članka.

²⁸ Tavano, Karl von Czoernig da Vienna a Gorizia, str. 99.

Pozimi 1867 je Czoernig v Gorici nato dal pobudo za ustanovitev društva za »goriško deželoznanstvo«, ki naj bi se ukvarjalo z geografskimi raziskavami Goriške, obenem pa tako prispevalo k boljši valorizaciji klimatskih in geografskih danosti dežele ob Soči. Društvo je bilo ob sodelovanju nekaterih najvišjih političnih predstavnikov, med katerimi izstopa deželni glavar grof Wilhelm Pace (1810–1896), ustanovljeno 16. marca 1867,²⁹ a nato očitno ni zares zaživelo.³⁰ Zanimivo pa je, da je približno v istem času, tj. 7. februarja 1867, izšla tudi prva številka tednika *Görzer Wochenblatt*. V kolikšni meri je prav Czoernigov poziv botroval nastanku prvega nemškega časopisa v Gorici, za zdaj ni jasno, a vsekakor se pojav nemškega časopisa dobro sklada z njegovo željo po krepitvi nemškega kulturnega delovanja na jugozahodni meji Habsburške monarhije.

Görzer Wochenblatt – prvi nemški časopis v Gorici

Ob izidu prve številke *Goriškega tednika* je slovenska *Domovina* objavila kratko notico, v kateri je mdr. zapisala: »To je, kar Gorica stoji, prvi nemški list, ki tukaj izhaja.«³¹ Kot je že bilo izpostavljeno, segajo začetki nemške publicistike v Gorici že v 18. stoletje, a *Görzer Wochenblatt* res predstavlja prvi nemški goriški list, ki se je tako po vsebini kot po obliki približal sodobni publicistiki. Izhajal je vse leto 1867, dokler ni 3. januarja 1868 spremenil frekvence izhajanja (odtlej je izhajal dvakrat tedensko) in skladno s tem tudi spremenil ime v *Görzer Zeitung*.³² Neposredno ozadje začetka izhajanja novega lista ostaja nepoznano; o pobudnikih njegovega nastanka, finančnem zaledju in morebitni vladni podpori tako žal (še) ni (zanesljivih) podatkov. Sklepamo lahko, da je list užival vladno podporo, na kar nakazuje trditev Andreja Marušiča (1828–1898), urednika slovenskega časnika *Domovina*, da *Görzer Wochenblatt* ni kolkovan,³³ pa tudi trdna proavstrijska drža, ki jo je *Wochenblatt* vseskozi zastopal.

Tednik je izhajal ob četrtkih v založbi Carla Socharja, tiskala pa ga je goriška tiskarna Giovannija Paternollija.³⁴ V začetku ga je urejal Thomas Hohenwarter, ki je med leti 1855 in 1868 deloval kot profesor na goriški gimnaziji, nato pa je bil premeščen v Linz.³⁵ Hohenwarter je redništvo lista zapustil po 30. številki, saj je

²⁹ *Görzer Wochenblatt*, 21. 3. 1867, str. 54–55.

³⁰ Glede na pikro poročilo v *Slovenskem narodu* društvo ni zaživelo, ker mu k delovanju ni uspelo pritegniti dovolj lokalnih Slovencev in Italijanov, čemur naj bi botrovalo to, da so Nemci v njem želeli imeti vodilno vlogo: »Niti Lahi, niti Slovenci niti iz dežele niti iz trgov in mest se niso hoteli meniti z malo pešico Nemcev, ki so se hrustili, kot da bi bili vso učenost že za zajuterk pozobali.« (*Slovenski narod*, 18. 4. 1868, str. 2).

³¹ *Domovina*, 8. 2. 1867, str. 28.

³² Gallarotti in Stasi, I periodici, str. 44.

³³ *Domovina*, 13. 3. 1867, str. 48.

³⁴ Tiskar in knjigarnar Paternolli je že leta 1837 na tedanji *Piazza Grande* (danes *Piazza Vittoria*, med Slovenci splošno je trg splošno znan kot Travniki) odprl majhno tiskarno, ki je nato neprenehoma delovala do prve svetovne vojne. Pri Paternolliju so bila natisnjena tudi številna slovenska književna dela in časopisi, denimo glasilo goriških mladoslovencev *Soča* (Berčič, *Tiskarstvo na Slovenem*, str. 190–191).

³⁵ Kitzmüller, Experimenti die stampa periodica in lingua tedesca, str. 188.

konec avgusta 1867 obvestil bralce, da »anlässlich einer Ferienreise« prepušča »die Redaktion [des] Blattes dem Journalisten und Literaten, Herrn Heinrich Penn aus Laibach«. ³⁶ Pennov prihod na uredniško mesto sej je očitno pripravljaj že prej, saj so o tem po Gorici krožile govorice, ki jih je povzela goriška *Domovina*: »Kar smo že davno vedeli, je od včeraj dognana reč. Tukajšnji nemški ‚Görzer Wochenblatt‘ je prišel v prvo v novi (veliki) podobi pod novim vrednikom na svetlo. Nov vrednik je slovenskemu občinstvu dobro znani pisatelj g. Heinrich M. Penn.« ³⁷ Penn je nato ostal urednik lista, ki se je v začetku leta 1868 preimenoval v *Görzer Zeitung*, vse do njegovega zatona marca 1869. ³⁸

Slika 3: Prva številka Görzer Wochenblatta, Biblioteca Statale Isontina, Giorn. 5.

Görzer Wochenblatt je bil ob začetku izhajanja po obliki podoben večini preostalih časopisov tega časa. ³⁹ Izhajal je v manjšem formatu 23 cm x 29,5 cm. V glavi so bili natisnjeni ime lista, številka, datum, podatki o ceni časopisa ter

³⁶ *Görzer Wochenblatt*, 29. 8. 1867, str. 237.

³⁷ *Domovina*, 6. 9. 1867, str. 188.

³⁸ Podrobno o Heinrichu Pennu in njegovem delovanju v Gorici gl. Batič, »Paradies am Isonzo.«

³⁹ Žigon, *Deutschsprachige Presse in Slowenien*, str. 200.

frekvenca izhajanja. Pisan je bil v nemškem jeziku, pisava pa je bila gotica. Kljub temu je prinašal reklamne oglase v vseh treh glavnih jezikih Goriške, nemščini, slovenščini in italijanščini. Posamezne strani so bile razdeljene v dva stolpca. Tednik je bil paginiran.

Vsebinska struktura *Görzer Wochenblatta* se do prihoda novega urednika Heinricha Penna večinoma ni spreminjala. Vsaka posamezna številka časopisa se je običajno začejala z uvodnim člankom, ki je praviloma obravnaval perečo politično temo, nato je sledila rubrika *Politische Wochenschau* ter preostali članki, ki so obravnavali različne tematike politične in nepolitične narave. O manj pomembnih novicah je *Tednik* poročal v rubriki *Tagesnachrichten*, prinašal je tudi podatke o vremenskih razmerah (rubrika *Meteorologische Beobachtungen*), seznam v Gorici prisotnih tujcev (*Fremdenliste*), seznam umrlih (*Verstorbene in Görz*), železniški vozni red, izžrebane loterijske številke (*Lotterie=Ziehungen*) ter cene osnovnih življenjskih dobrin v rubriki *Marktpreise in Görz*. Goriški tednik je objavljat tudi pisma bralcev, in sicer v posebni rubriki *Sprechsaal*. Vsaka številka se je zaključevala z reklamnimi oglasi in drugimi sporočili. Opozoriti velja, da je poleg posebne feljtonske rubrike, ki je vsebovala različna literarna dela in novice iz kulturnega življenja v mestu in okolici, *Görzer Wochenblatt* prinašal tudi številne druge prispevke domoznanske, poljudnoznanstvene in kulturne vsebine, ki bi glede na vsebino sodile predvsem v podlistek, a jih najdemo v glavnem delu časopisa.⁴⁰

Nekatere številke so vsebovale tudi prilogo, ki se je imenovala preprosto »Beilage zur Nro. [...] des Görzer Wochenblattes«. Tanja Žigon sicer pravi, da je prinašala izključno cesarske ukaze in imenovanja,⁴¹ kar pa ne drži, saj v prilogi poleg cesarskih razglasov⁴² najdemo številne različne informacije, denimo o pogostosti različnih bolezni v goriški bolnišnici,⁴³ ali tudi redne rubrike, za katere je v glavnem delu zaradi kakšnega obsežnejšega članka zmanjkalo prostora.⁴⁴

Prihod novega urednika v začetku septembra 1867 je prinesel številne spremembe na vsebinskem in oblikovnem področju. Najopaznejša sprememba je zadevala format časopisa, saj je *Görzer Wochenblatt* začel izhajati v večjem formatu 30 cm x 45 cm, strani pa so bile razdeljene v tri stolpce. Izhajal je na štirih straneh, ki niso bile več paginirane. Poleg tega je tudi porazdelitev rubrik postala mnogo bolj jasna in stalna. Časnik se je običajno začel z uvodnikom, ki je podajal pogled uredništva na aktualna politična, kulturna in gospodarska vprašanja, nato pa je sledila rubrika *Politische Revue*, ki je prinašala najpomembnejše politične novice iz vseh pomembnejših (pa tudi številnih manjših) mest Habsburške monarhije, kot so npr. Dunaj, Pešta, Praga, Trst, Ljubljana, Beljak itd. *Görzer Wochenblatt* se je pri tem deloma posluževal dopisov svojih korespondentov, ki žal niso poimensko navedeni (prispevki so običajno podpisani le z »von unserem Correspondent« ali

⁴⁰ Gl. npr. *Görzer Wochenblatt*, 6. 6. 1867, str. 142–143.

⁴¹ Žigon, *Deutschsprachige Presse in Slowenien*, str. 201.

⁴² Npr. o imenovanju grofa Gyula Andrássyja za predsednika madžarske vlade; gl. *Beilage zu Nro. 3 des Görzer Wochenblattes*, 21. 2. 1867.

⁴³ Gl. npr. *Beilage zu Nro. 2 des Görzer Wochenblattes*, 14. 2. 1867.

⁴⁴ *Beilage zu Nro. 8 des Görzer Wochenblattes*, 29. 3. 1867.

»Orig. Correspon.«), deloma pa je povzemal novice iz številnih različnih avstrijskih in tudi tujih časnikov, npr. *Wiener Zeitung*, *Neue freie Presse* idr.

Slika 4: Oblikovna sprememba lista po septembru 1867, Biblioteca Statale Isontina, Giorn. 5.

Programska usmeritev Goriškega tednika

Görzer Wochenblatt je v času svojega izhajanja zavzel stališča do nekaterih najpomembnejših perečih družbeno-političnih vprašanj tedanjega časa. Programsko usmeritev je mogoče natančno analizirati s pomočjo objavljenih uvodnikov, načina poročanja, pa tudi polemik, v katere se je list zapletal. Politična usmeritev predstavlja izjemno dragocen vir za razumevanje nemške skupnosti v Gorici, saj lahko sklepamo, da je pri svoji programski usmeritvi uredništvo zastopalo (večinsko) mnenje lokalnih Nemcev ali vsaj najpomembnejših pripadnikov nemške skupnosti. Po drugi strani pa je časopis seveda tudi ustvarjal javno mnenje.⁴⁵

⁴⁵ O tem, kako je nemško časopisje po eni strani odražalo, obenem pa tudi ustvarjalo (spreminjajoče se) lokalno javno mnenje, je primerjalno gledano zanimiva raziskava Janeza Cvirna o Celju, kjer lahko od sredine 19. stoletja do konca prve svetovne vojne sledimo počasni

Pisanje tednika *Görzer Wochenblatt* tako predstavlja vsaj delni odsev političnih opredelitev goriškega nemštva konec 60. let 19. stoletja. Pri tem pa velja opozoriti, da je poleg družbenih razmer oz. političnih opredelitev ciljnega občinstva treba upoštevati tudi osebno vlogo urednika oz. lastnika lista. Politična usmeritev lista se je v primeru *Görzer Wochenblatta* nekoliko spremenila po prihodu Heinricha Penna na uredniško mesto. Ker je programska usmeritev časnika po Pennovem prihodu že bila predstavljena,⁴⁶ se v nadaljevanju prispevka osredotočam zgolj na obdobje Hohenwarterjevega urednikovanja.

Programsko usmeritev novega časopisa je najboljširneje predstavljena v uvodnem članku v prvi številki. Članek sicer ni podpisan, sklepamo pa lahko, da ga je verjetno napisal kar urednik Thomas Hohenwarter. V uvodniku so predstavljeni razlogi za začetek izhajanja novega časopisa, pa tudi osnovna vodila in cilji, ki naj bi jim nova nemška publikacija sledila. Pri tem je očitno poudarjeno zavzemanja za politično zmernost in sodelovanje med različnimi narodnostnimi skupnostmi na Goriškem. Upoštevajoč dejstvo, da uvodnik služi kot ključ, s pomočjo katerega lahko razumemo vse poročanje časnika, na tem mestu navajam daljši odlomek:

Dem Wunsche, einem längst gefühlten Bedürfniß entgegenzukommen, und dem Bestreben der gesamten Bevölkerung, insbesondere aber den hier lebenden Deutschen, ein Organ zu bieten, in welchem ihre eigenen, wie die Interessen der Stadt und der Provinz erörtert werden und ihre Bedürfnisse zur Sprache kommen sollen, verdankt das neue Blatt seinen Ursprung.

Die Deutschen hierlands, deren Anzahl nicht so gar verschwindend klein, und deren Bedeutung im Beamtenstande, in der Armee und in der Geschäftswelt keine so geringe ist, daß sie gänzlich ignoriert werden können, wollen keine größere politische Rolle spielen als sie ihnen in Folge der bestehenden Verhältnisse zukommt; ruhig und friedlich wollen sie unter den Landeskindern leben [...]

Es soll nach Kräften mitwirken, die über alle Engherzigkeit erhabenen, von jedem guten Staatsbürger, welchem Stande, Glauben und politischen Partheistandpunkte er auch anhören möge, gleich hochgeschätzten und angestrebten Güter: Bildung, gesunde Erziehung, Sinn und Verständniß für konstitutionelles Leben, heiter Geselligkeit, u. a. zu hegen und zu pflegen.

Um diese Aufgabe ungestörter und unbeirrter verfolgen zu können, soll es kein politisches Blatt in des Wortes vollster Bedeutung sein, sondern sich auf eine möglichst objectiv gehaltene politische Wochenschau und eine sachgetreue, leidenschaftslose Darstellung und Besprechung der politischen Tagesereignisse beschränken.⁴⁷

preobrazbi lokalnega nemškega časopisa od zmernega liberalnega nacionalizma do skrajnega nemškega šovinizma. Spremenjena politična usmeritev časopisa se je odrazila tudi v preimenovanju iz *Cillier Zeitung* v *Deutsche Wacht*; več o tem gl. Cvirn, *Boj za Celje*.

⁴⁶ Gl. Batič, »Paradies am Isonzo«; gl. tudi Batič, Goriški Nemci in tabor v Šempasu.

⁴⁷ »Želji zadovoljiti dolgotrajno potrebo in prizadevanja celotnega prebivalstva, predvsem pa tukaj živečih Nemcev, po organu, v katerem bi lahko razpravljali o svojih lastnih interesih ter interesih mesta in pokrajine, pa tudi izražali svoje potrebe, dolguje novi list svoj nastanek. Tukajšnji Nemci, katerih število ni tako majhno in katerih pomen v državni službi, v vojski in v poslovnem svetu ni tako majhen, da bi jih bilo mogoče popolnoma prezreti, nočejo igrati večje

Iz članka je razvidno, da se uredništvo *Görzer Wochenblatta* ob začetku izhajanja ni želelo zapletati v polemike glede aktualnih političnih vprašanj. Skladno s tem so tudi zapisali, da tednik ne želi biti politični list. Čeprav je prinašal novice iz političnega življenja, je to želel početi na nadstrankarski objektivni osnovi ter tako združevati politično raznorodne prebivalce Gorice in Goriško-Gradiške. V prvi vrsti je sicer želel biti glasilo goriških Nemcev, a hkrati ni želel nasprotovati kulturnim in gospodarskim prizadevanjem drugih tukaj živečih narodov, dokler slednji spoštujejo njihove pravice.⁴⁸ Poleg tega so politične novice zavzemale le manjši del prostora – poleg feljtonističnih prispevkov v posebnem grafično ločenem delu lista (»pod črto«) je namreč *Görzer Wochenblatt* prinašal številne članke poljudnoznanstvene in literarne narave tudi v glavnem delu časopisa. Kljub temu moramo na tem mestu opozoriti, da je treba obljube o »eine sachgetreue, leidenschaftslose Darstellung und Besprechung der politischen Tagesereignisse« razumeti *cum grano salis*. Uredništvo je v času urednikovanja Thomasa Hohenwarterja do določenih najpomembnejših političnih vprašanj tedanjega časa namreč zavzelo svoje stališče, čeprav ga je res poskušalo predstaviti na čim bolj zmeren način, kar kasneje, ko je glavni urednik postal Heinrich Penn, ni več vedno držalo.⁴⁹ V času Hohenwarterjevega urednikovanja se je na političnem področju *Görzer Wochenblatt* opredeljeval predvsem do nove dualistične ureditve Habsburške monarhije ter o mednacionalnih odnosih na Goriškem. V nadaljevanju prispevka je naprej predstavljen odnos do dualizma, nato pa podrobneje poseg na področje odnosov med različnimi narodnostmi na Goriškem, kjer se je jasno odrazil tudi odnos goriškega nemštva do Slovencev in slovenskega političnega gibanja.

***Görzer Wochenblatt*, dualizem in federalizem**

Vprašanje notranje (pre)ureditve Habsburške monarhije je bilo eno od osrednjih perečih političnih vprašanj vse od ponovne uvedbe ustavnega življenja s februarским patentom leta 1861, dodatno pa se je zaostriло po porazu v vojni proti Prusiji in Italiji leta 1866. Po neuspehu centralistične politike, ki ni zmogla rešiti ogrskega problema, sta se odpirali dve možnosti: federalizacija celotne monarhije ali ločen sporazum z madžarsko politično elito. Ministrski predsednik grof Richard Belcredi (1823–1902) se je vse od začetka⁵⁰ svojega vodenja vlade zavzemal za

politične vloge kot jim pripada glede na obstoječe okoliščine; tiho in mirno želijo živeti med deželnimi otroki [...] Po svojih najboljših močeh naj [list] prispeva k negi in skrbi za dobrine, ki so vzdignjene nad vsako ozkostrčnost in jih ceni in želi vsak dober državljani, ne glede na njegov stan, vero in politično stališče: izobrazbi, zdravi vzgoji, razumnosti, razumevanju ustavnega življenja, družabnosti itd. Da bi lahko nemoteno opravljal to nalogo, [tednik] ne sme biti politični časopis v polnem pomenu besede, ampak mora ostati omejen na čim bolj objektivni politični tedenski obzornik in dejansko, nepristransko predstavitev in razpravo o aktualnih političnih dogodkih.« (*Görzer Wochenblatt*, 7. 2. 1867, nepag.).

⁴⁸ Več o tem gl. v naslednjem poglavju.

⁴⁹ Penn se je kot urednik *Goriškega časnika* vključil v več ostrih političnih polemik, predvsem glede vprašanja konkordata s Katoliško cerkvijo (Batič, »Paradies am Isonzo«).

⁵⁰ Belcredi je vlado vodil od julija 1865.

prvo rešitev, a mu ni uspelo najti zadovoljive kompromisne rešitve.⁵¹ V začetku februarja 1867 je bil razrešen, novo vlado pa je sestavil Friedrich Ferdinand von Beust (1809–1886). Beust je z Madžari kmalu dosegel kompromis, ki je vodil v dualistično ureditev monarhije.⁵²

Görzer Wochenblatt je začel izhajati ob koncu vlade Richarda Belcredija, zato se seveda ni mogel izogniti temu tedaj najpomembnejšemu političnemu vprašanju. Svoj pogled je prvič pokazal že s tem, ko je pozdravil novico o koncu sistiranja ustave⁵³ in ponovni uvedbi ustavnega življenja ter skorajšnjem Belcredijevem koncu. Odhajajočemu prvemu ministru je sicer priznaval neutrudno zavzetost ter velikodušen odnos do tiska, vendar hkrati tudi ni skrival zadovoljstva nad koncem neustavne politike, ki nasprotuje nemškim interesom. Do prihajajoče nove Beustove vlade je list gojil zmeren optimizem ter ji želel vse najboljše.⁵⁴

Prav tako je uredništvo navdušeno sprejelo obnovitev delovanja državnega zbora in obnovitev ustavnega življenja. Glede vprašanja sporazuma z Madžari je izrazilo pripravljenost na kompromis. Obe polovici države naj sicer imata svojo ustavo, vendar morata ostati povezani: »Es handelt sich also jetzt darum, diese beiden Reichshälften zu vereinigen, zu bewirken, daß aus unserem Staate kein Staatenbund, keine Personal=Union werde, sondern eine wahre Realunion, ein einiger, mächtiger Staat.«⁵⁵ Nasprotno pa je *Goriški tednik* jasno zavrnil zahteve federalistične opozicije. Federalizem naj bi pomenil konec Avstrije, saj bi posamezni deželni zbori postali končne politične instance, ki bi odločali o vsem. Država bi tako prej ali slej razpadla na svoje sestavne dele.⁵⁶

Nemški liberalci v Avstriji, ki so vztrajali pri idealu enotne jožefinske Avstrije, so dualizem sprejeli s stisnjenimi zobmi.⁵⁷ Podobno je sporazum komentiral tudi *Goriški tednik*. Kljub načelni podpori vladi ter sporazumu z Madžari dualizma namreč ni sprejel z odprtimi rokami, a se je očitno zavedal realno-politične konstelacije sil, ki popolnoma centralistične ureditve položaja ni dopuščala: »[...] auch uns wäre ein einheitliches centralisirtes Österreich lieber, als ein in zwei Hälften

⁵¹ Rumpler, *Eine Chance für Mitteleuropa*, str. 405–409; gl. tudi Bled, *Franc Jožef*, str. 285–287.

⁵² Bled, *Franc Jožef*, str. 292–293; Kann, *A History of the Habsburg Empire*, str. 303–306.

⁵³ Belcredi je 20. septembra 1865 začasno suspendiral (sistiral) izvajanje februarskega patenta do sprejetja nove ustavne ureditve monarhije. Sistiranje centralističnega februarskega patenta, ki so mu nasprotovali Madžari in Slovani, naj bi omogočilo federalistično preoblikovanje monarhije, za katerega se je zavzemal Belcredi (Bled, *Franc Jožef*, str. 240–241).

⁵⁴ *Görzer Wochenblatt*, 14. 2. 1867, str. 11.

⁵⁵ »Zdaj je naloga združiti ti dve polovici cesarstva, da zagotovimo, da naša država ne postane konfederacija držav, ne personalna unija, ampak prava realna unija, enotna in močna država.« (*Görzer Wochenblatt*, 28. 2. 1867, str. 25).

⁵⁶ *Görzer Wochenblatt*, 14. 3. 1867, str. 43–45.

⁵⁷ Grof Anton Auersperg, eden od voditeljev nemških liberalcev na Kranjskem, je denimo na zasedanju kranjskega deželnega zbora 29. decembra 1866 kritično komentiral možnost uvedbe dualizma: »Gospoda! Ločimo se danes tužni, ker prihodnosti ne razsvetljuje nobena mila zvezdica ... Najvažnejše je vprašanje, kako se z Ogrji spraviti? Osorna osebna unija, strog dualizem sta poguba Avstriji! Državni organizem je bolan; dualizem bi mu bile le dvojne birglje, namesti zdravih krepkih nog.« (citat po Cvirn, *Dualizem in Slovenci*, str. 138).

getheiltes; wer aber will der Macht der Verhältnisse trotzen?»⁵⁸ Čeprav je *Görzer Wochenblatt* izrazil podporo zmernim zahtevam Ogrske po avtonomiji, ga je dejanski dogovor nato razočaral, a je resignirano ugotavljal, da se na »lepih sanjah« ne da voditi državne politike:

Man wolle uns nicht mißverstehen; wir jagen keinen Utopien nach und sind nicht Ideologen, wie es uns Deutschen überhaupt so gerne vorgeworfen wird. Das Geständniß legen wir zwar, und nicht ohne Stolz ab, daß wir einst gemäßigte Centralisten waren; die schönen Träume aber, in denen wir damals über die Zukunft eines einheitlich organisierten Österreich uns wiegten, wurden uns schon längst [...] abgestreift [...] völlig ernüchtert wissen wir der unwiderstehlichen Gewalt der vollendeten Thatsache Rechnung zu tragen.⁵⁹

Politični spopadi, povezani z novo ustavno ureditvijo države in zastrujočim se kulturnim bojem med liberalci in zagovorniki večjega vpliva Katoliške cerkve,⁶⁰ so politične razmere v monarhiji Franca Jožefa močno zastrili. V takih razmerah je Hohenwartherjev *Goriški tednik* kljub jasno izraženemu nasprotovanju federalizmu poskušal delovati pomirjevalno – pozival je k pomiritvi med narodi habsburško-lotarinške hiše, kar naj bi bilo nujno za normalno ustavno življenje, posledično pa tudi pripomoglo k vsesplošnemu napredku monarhije in njeni moči v mednarodnem kontekstu velesil:

Wir wissen wohl, daß konstitutionelle Staaten ohne Partheikämpfe nicht denkbar sind; wenn aber diese Kämpfe, wie in Österreich, das konstitutionelle Leben hemmen und sogar gefährden, dann sind solche Zustände nicht mehr normal, sondern bedrohen den ganzen Staatskörper in seiner Existenz. [...] Wann wird endlich jener langersehnte Völkerfrühling eintreten, in dem die Nationen Österreichs, durch allseitige Gerechtigkeit befriedigt, wie die Glieder einer Familie an einem Tische essen, und [...] dem kranken Staate eine dauernde Gesundheit und imponierende Machtstellung sichern werden!⁶¹

⁵⁸ »[...] tudi mi bi imeli raje enotno centralizirano Avstrijo, kakor pa razdeljeno na dve polovici; a kdo lahko kljubuje moči okoliščin?« (*Görzer Wochenblatt*, 7. 3. 1867, str. 33–35).

⁵⁹ »Ne želimo biti napačno razumljeni; ne iščemo utopij in nismo ideologi, kot nas Nemce tako pogosto obtožujejo. Priznavamo, in ne brez ponosa, da smo bili nekoč zmerni centralisti; vendar so lepe sanje o prihodnosti enotno organizirane Avstrije, v katerih smo se takrat zazibavali, že zdavnaj zgubljene [...] popolnoma streznjeni znamo upoštevati neustavljivo moč doseženih dejstev.« (*Görzer Wochenblatt*, 23. 5. 1867, str. 125–127).

⁶⁰ Kulturni boj je v tem času zadeval predvsem vprašanje konkordata iz leta 1855, ki so mu liberalci močno nasprotovali. Podrobneje o tem gl. Vöcelka, *Verfassung oder Konkordat?*

⁶¹ »Dobro vemo, da so ustavne države nepredstavljive brez strankarskih spopadov; če pa ti spopadi, kot v Avstriji, ovirajo in celo ogrožajo ustavno življenje, potem takšne razmere niso več normalne, ampak ogrožajo sam obstoj celotnega političnega telesa. [...] Kdaj bo končno prišla tista dolgo pričakovana pomlad narodov, ko bodo avstrijski narodi, zadovoljni z vsestransko pravičnostjo, skupaj jedli za eno mizo kot družinski člani in bolni državi zagotovili trajno zdravje in položaj moči!« (*Görzer Wochenblatt*, 7. 2. 1867, str. 2).

Nemško-slovenski odnosi na Goriškem

Zavzemanje za miroljubno koeksistenco med narodi v Habsburški monarhiji se je odrazilo tudi pri obravnavi lokalnih mednacionalnih odnosov na Goriškem, kjer se je *Görzer Wochenblatt* zapletel v zanimivo polemiko, ki se je ob začetku njegovega izhajanja razvila med goriško *Domovino* in celovškim listom *Slovenec*. Polemika odpira dragocen vpogled v nemško-slovenske odnose na Goriškem, o katerih obstaja le malo (poznanih) podatkov, prav tako pa tudi doslej še niso vzbudili večjega zanimanja. Glede na to, da so na Goriškem Nemci predstavljali maloštevilno manjšino v primerjavi z večinskimi Slovenci in Italijani, so lahko igrali le sekundarno vlogo na področju deželnih mednacionalnih odnosov, ki so se od začetka ustavnega življenja dalje čedalje bolj izražali kot mednacionalni konflikti. Za politično življenje na Goriškem je pri tem bil osrednjega pomena (pogosto konflikt) odnos med slovensko in italijansko skupnostjo.⁶² A to še ne pomeni, da med goriškimi Nemci in Slovenci ni bilo interakcij ali da so ti odnosi bili povsem nekonfliktni. Prve podatke, ki nakazujejo, da je politično »prebujanje« obeh narodnih skupnosti lahko hitro vodilo do konfliktov, najdemo že leta 1848, ko je list *Slovenija* polemično poročal o nemški manifestaciji v Gorici: »9. t. m. so Teržaçani praznovali volitev nj. vis. nadvojvoda Joana za nemškiga opravnika [...]. Po Teržaçanih se ravna je tudi kosmopolitiška Gorica pri Soçi z velikim hrupam na ‚Travniku‘, lepim tergu, nemško (t. j. černo-rudečo-rumeno) bandero razpela (13. d. t. m.) [...] Pa naj, če tudi celo lepo goriško mesto v kako černo-rudečo-rumeno plahto zavijete, Gorica vendar nikoli ni nemška, ni, pa ni!«⁶³

O slovensko-nemških odnosih na Goriškem v letih po 1848 nato ni drugih podatkov, kar lahko pripišemo »zamrznitvi« narodno-političnega delovanja v neoabsolutističnem obdobju. Po ponovni uvedbi ustavnega življenja v 60. letih se je ponovno odprl javni prostor, kar je vodilo do očitnejše nacionalne diferenciacije, ki pa se je uveljavila le postopoma. Za slovenski tabor predstavljajo prelomnico šele deželnozborske volitve leta 1867, saj pomenijo začetek organiziranega slovenskega političnega delovanja oz. vzpostavitev jasnih meja med slovenskim in nemškim političnim taborom.⁶⁴ Ta proces je zgodovinopisje doslej analiziralo predvsem na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem, medtem ko imamo za Goriško malo podatkov, vsaj kar zadeva nemško-slovenske odnose. Nemško-govoreče prebivalstvo na Goriškem namreč ni vzpostavilo svoje lastne politične organizacije. Ne glede na to pa lahko odmeve narodno-politične diferenciacije opazimo tudi na Goriškem, kjer je v začetku leta začel izhajati *Görzer Wochenblatt*. Začetek izhajanja nemškega časopisa lahko ne glede na kasnejši neuspeh tega projekta namreč razumemo kot

⁶² Celovitega pregleda slovensko-italijanskih odnosov na Goriškem še nimamo; to tematiko je najboljše obravnaval Branko Marušič, ki je o tem objavil številne članke, ki so večinoma zbrani v zborniku *Sosed o sosedu*. Poleg tega so slovensko-italijanski odnosi obravnavani v splošnih pregledih politične zgodovine Goriške; izmed slovenskih avtorjev gl. predvsem Marušič, *Pregled politične zgodovine*. Na italijanski strani velja izpostaviti sintetični pregled Gorizia ottocentesca Liliane Ferrari.

⁶³ *Slovenija*, 18. 7. 1848, str. 18.

⁶⁴ Melik, Sprememba programa.

poskus oblikovanja bodoče središčne točke nemškega javnega delovanja v mestu, ki bi (v drugačnih razmerah) lahko pridobilo tudi politično dimenzijo. Poleg tega je začetek izhajanja nemškega lista spremljala zanimiva javna polemika, ki odstira zanimiv pogled na nemško-slovenske odnose v deželi, ki očitno še zdaleč niso bili povsem nekonfliktni.

Povod za začetek polemike je dal slovenski časopis *Domovina*, ki je od začetka januarja 1867 izhajal v Gorici in predstavlja prvi slovenski politični list na Goriškem. Tednik je pod uredništvom duhovnika Andreja Marušiča, profesorja verouka na goriški gimnaziji in pomembnega člana staroslovenskega tabora, izhajal približno tri leta, zadnja številka je izšla 31. decembra 1869. Politično je list zastopal staroslovenska konservativna stališča.⁶⁵ *Domovina* je o predvidenem začetku izhajanja novega nemškega lista v Gorici poročala že 25. januarja 1867 ter istočasno obljubila tudi več informacij v naslednjih številkah.⁶⁶ Prvo številko *Goriškega tednika* je slovenski list komentiral sorazmerno skopo in nevtrarno: »Danes je zagledal beli dan prvi list novega nemškega tednika: ‚Görzer Wochenblatt‘ (ki velja, po pošti prejemam, 6 goldinarjev na leto; izdaja se ob četrtkih; vredeuje ga profesor gimnazijski g. Tom. Hohenwarter; založnik K. Sochar). To je, kar Gorica stoji, prvi nemški list, ki tukaj izhaja.«⁶⁷

Čeprav bi lahko glede na *Domovinino* reakcijo sklepali, da nemški list v lokalni slovenski skupnosti ni vzbudil večje pozornosti, to ne drži. Urednik Marušič je program novega nemškega časopisa namreč razposlal naročnikom *Domovine*, kar je sprožilo negativne odzive pri radikalnejšem mladoslovensko usmerjenem polu goriških Slovencev. Ker ta del slovenskega tabora na Goriškem še ni imel svojega glasila,⁶⁸ so se goriški mladoslovenci za kritiko Marušičevega ravnanja posluževali celovškega *Slovenca*, ki ga je 1865 ustanovil koroški slovenski politik, duhovnih in publicist Andrej Einspieler (1813–1888). Einspieler je bil na verskem področju pristaš liberalno-katoliških pogledov, na političnem pa se je zavzemal za federalizem in uveljavitev slovenščine na vseh področjih javnega življenja.⁶⁹ *Slovenec* je pred začetkom izhajanja *Slovenskega naroda* leta 1868 predstavljal osrednje glasilo, kjer so svoje prispevke objavljali pripadniki mladoslovenske struje na čelu s Franom Levstikom (1831–1887).⁷⁰

Einspieler, ki si v *Slovencu* ni pomišljal objavljati tudi ostrih kritik najpomembnejših staroslovenskih veljakov, je tako v začetku leta 1867 objavil vrsto

⁶⁵ Podrobno o *Domovini* gl. Marušič, *Domovina*; Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 189–195.

⁶⁶ *Domovina*, 25. 1. 1867, str. 18.

⁶⁷ *Domovina*, 8. 2. 1867, str. 28.

⁶⁸ Liberalna *Soča* je začela izhajati šele 1871.

⁶⁹ Osnovne podatke o Einspielerjevem življenju gl. v Pirjevec, Einspieler, Andrej; podrobneje o različnih vidikih njegovega delovanja gl. prispevke objavljene v Škulj (ur.), *Einspielerjev simpozij v Rimu*.

⁷⁰ Poleg Levstika so pri listu sodelovali tudi drugi vodilni pripadniki mladoslovenske inteligence, npr. Josip Vošnjak, Valentin Zarnik, Davorin Trstenjak, Božidar Raič idr. O značilnostih in pomenu *Slovenca* kot mladoslovenskega glasila gl. Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina II*, str. 461–480.

dopisov iz Goriške, v katerih anonimni dopisniki⁷¹ niso le napadali Marušičevega ravnanja, temveč tudi negativno presojali sam nastanek nemškega časopisa v Gorici. Kot je razvidno iz anonimnega dopisa, objavljenega 7. februarja 1867, naj bi *Görzer Wochenblatt* predstavljal orodje germanizacije, podobno kot drugi nemški časopisi na Slovenskem, zelo negativno pa so predstavljeni tudi nemško-slovenski odnosi. Pisec je goriške Nemce obtožil velikonemških načrtov ter pozival, naj se Slovenci na novi list ne naročajo:

Kar je koroškim Slovencem »Klagenfurterca« in njena sestra, štajerskim »Tage-spošta« in njen pajdaš, kranjskim pa »Laibacherca« in »Triesterca«, to obeta nam primorskim, zlasti pa goriškim Slovencem biti naznanjeni goriški tednik, vulgo »Görzer Wochenblattel«. [...] Široko se usti, da bo nemški »Wochenblattel« dostojno ustregel potrebi, ki jo je sleherni dolgo, dolgo čutil; ustregel bode vsem prebivalcem goriške zemlje: Nemški Blattel« pa slovenski narod prečudna zveza! Kako bo tujec naše probleme razjasnoval, našo domačo korist zastopoval, ki jih nikakor ne pozna. [...] Kako bo Nemec z dušo in telesom v zvezi le z Nemci s kervjo in mesom, v zvezi z malopridnimi narodnimi odpadniki naše tisočletne rane cenil, ko vender le na to kani, kako bi nam serčne komaj zakraščene rane ponovil in nove kervave zasekal. Ti ljudje še zmeraj po Šmerlingu hrepene, in upajo njegove za Avstrijo očemske naklepe zedinjene z velikonemškimi in pruskimi idejami po tukajšnji slovenski zemlji, tik italijanske meje zasejati in razširjati in s tem Avstriji gotovo pogrez pripravljati. [...] Zato Slovenci, ne verujte tem prerokom, ki se z medenim jezikom vam silijo: volkovi so v ovčji obleki. [...] Nobeden Slovenec naj se ne naroči na »Görzer Blattel«!⁷²

Sledilo je še več podobnih dopisov, ki so *Domovini* očitali propagiranje lista *Görzer Wochenblatt* ter trdili, da je *Domovina* pravzaprav vladni list. Dopisnik iz Solkana se je tako čudil, da je skupaj z *Domovino* prejel tudi program nemškega časopisa ter resignirano ugotavljal, da je Marušič namenoma poslal program nemškega lista, saj je čudno »ko bi mi goriški Slovenci podpirali velikonemški časnik, da bi nam vsiljeni tujci lože v sebi gojili neavstrijski duh in tako lože doveršili vsem Slovenom pogubne naklepe.«⁷³ Dopisnik je predvsem ostro nasprotoval trditvam, da naj bi izhajanje nemškega lista ustrezalo že dolgo prisotni potrebi: »Bog ve, kje so podpisani Nemci rečene velike potrebe zavohali, kje stare želje po tujščini in skrivnem sovraštvu smerdljivem tedniku zasledili? Gotovo le v svojej črnej mavhi, ktero pa tudi drugim vsiliti hočejo!«⁷⁴ Podobno sovražno se je na začetek izhajanja *Goriškega tednika* odzval tudi dopisnik iz Šempetra pri Gorici, ki je Nemcem očital zatiranje slovenskega razvoja:

Ti »Wöchnerčni« Nemci so tisti zviti sovražni netopirji, ki bi tudi za naprej kot do sedaj radi pili našo serčno kri in iz narodnjega života radi poserkali živeljni mozeg.

⁷¹ Da je bilo dopisnikov več, bi lahko sklepali na podlagi tega, da se je pojavilo več anonimnih dopisov iz različnih krajev na Goriškem (Solkan, Šempeter). Seveda pa je mogoče, da je pri tem šlo za istega avtorja, ki je želel ustvariti vtis, da gre za večje število piscev, kar je trdil tudi Andrej Marušič.

⁷² *Slovenec*, 7. 2. 1867, str. 68.

⁷³ *Slovenec*, 12. 2. 1867, str. 75.

⁷⁴ Prav tam.

Njih strupeni birokratizem je našemu narodu z raznimi zvijačami zavezoval serčne žile, da so njegovi udje ali popolnoma oterpni ali jako opešali. Komaj se je jelo narodno življenje nekoliko gibati, narodni duh po naših gorah in dolinah veti, že se repenčijo na vseh straneh Nemci in Nemconi, kako bi nas znova zatirali. [...] Vsakteri list, tudi domači, tembolj pa nemški, ki naše narodnosti ne podpira, je naš sovražnik: Mi ga ne bomo podpirali, naj se že tako prilizuje. [...] Bojte se goljufnih prerokov! Ako bi bili vsi goriški Slovenci, ako bi bili vsi Slovenci mojih misli, gotovo bi zvita »Wöchnerca« na našla poti v nobeno slovensko hišo!⁷⁵

Urednik Marušič se je na napade odzval 22. februarja 1867; zapisal je, da »med Domovino in nemškim tednikom goriškim ni nikake druge vzajemnosti, razen te, da se oba lista v Gorici tiskata in da sta si vrednika njuna na gimnaziji učiteljska tovarša. Protestujem torej zoper vsaukoršno, očitno ali potuhnjeno podtikanje kake zveze ali solidarnosti med ‚D.‘ in ‚G. Wbl.-tom.‘«⁷⁶ Marušič je ocenil, da je namen dopisov v *Slovencu* »tukajšnji nemški tednik ‚Gorzer Wochenblatt‘ v zibelji zadavati, indirektni pa ‚Domovino‘ in vrednika njenega zavratno umoriti.«⁷⁷ O ustanovitvi novega nemškega lista naj bi poročal iz čisto nevtralnih razlogov, ker je to za Gorico pač pomemben dogodek. Urednik se je prav tako branil pred očitki, da je programe razposlal zaradi strinjanja s programom in usmeritvijo *Goriškega tednika* – tega je bila kriva le »nesrečna italijanska civilizacija in vljudnost, ki nas je tod po Goriškem že vse oblizala«.⁷⁸

Polemiko med *Domovino* in *Slovencem* je doslej obravnaval le Branko Marušič, ki jo je interpretiral predvsem kot izraz trenj med staro- in mladoslovenskimi veljaki na Goriškem, pa tudi med konservativnim staroslovensko usmerjenim Marušičem in liberalnejšim Einspielerjem.⁷⁹ Epizodo pa je vsekakor smiselno obravnavati tudi iz stališča nemško-slovenskih odnosov in antagonizmov. Dopisi v *Slovencu* namreč izražajo odklonilen odnos do lokalnega nemškega prebivalstva, ki je presenetljiv, če upoštevamo, da na Goriškem dotlej med obema skupnostma ni bilo večjih napetosti, vsaj ne takih, ki bi našle odmev v virih. Sklepamo lahko, da tematizacija nemško-slovenskih odnosov v dopisih ne predstavlja odraza lokalnih razmer, temveč predvsem transfer porajajočih se nemško-slovenskih nasprotij v drugih slovenskih deželah na razumevanje mednacionalnih odnosov na Goriškem. Iz tega vidika predstavlja polemika dragocen vir za razumevanje napredujoče nacionalizacije in krepitve vseslovenske identitete, segajoče preko deželnih meja.

Polemika med *Domovino* in *Slovencem* je s kritičnim pisanjem o goriških Nemcih in njihovih (domnevnih) načrtih sprožila tudi odziv *Goriškega tednika*, ki doslej v literaturi še ni vzbudil pozornosti. Odgovor na napade v *Slovencu* pred-

⁷⁵ *Slovenec*, 14. 2. 1867, str. 80.

⁷⁶ *Domovina*, 22. 2. 1867, str. 36.

⁷⁷ Prav tam.

⁷⁸ *Domovina*, 1. 3. 1867, str. 38–39.

⁷⁹ Marušič je svoje nezadovoljstvo z Einspielerjevim *Slovencem* izrazil že 7. julija 1865 v pismu Janezu Bleiweisu: »S ‚taktom‘ ‚Slovenčevim‘ nismo tukaj nič zadovoljni.« (Marušič, *Domovina*, str. 51).

stavlja dragocen vir za preučevanje (specifične) nemške politične usmerjenosti na Goriškem. *Wochenblatt* je namreč odločno zavrnil tezo, da naj bi časopis želel nasprotovati slovenskim interesom, kot so mu očitali dopisniki:

Wir denken zwar deutsch, wir fühlen deutsch, werden es aber niemanden verargen, anderen Sinnes zu sein.⁸⁰ Nur dann werden wir den nationalen Bestrebungen entgegenreten, wenn das Prinzip der Gleichberechtigung, das wir auch auf uns anzuwenden uns die Freiheit nehmen, verletzt, und den hier lebenden Deutschen, die, wenn auch numerisch schwach, an Intelligenz den Eingebornen gewiß nicht nachstehen, und in industrieller und kommerzieller Beziehung zur Hebung der Wohlfahrt des Landes das ihrige redlich beitragen, dadurch wehe gethan wird. [...] Propaganda zu machen haben die Deutschem Gottlob! nicht nöthig; sie fühlen sich ohnehin stark genug, und wollen Niemanden seine nationalen Sympathien rauben.⁸¹

Obenem je uredništvo izrazilo obžalovanje, da je *Wochenblatt* že ob samem izidu naletel na tako ostro nasprotovanje, a obljubilo, da bodo še naprej zvesto sledili svojemu miroljubnemu programu, kot so ga postavili že na samem začetku izhajanja.⁸² V prihodnji številki je *Görzer Wochenblatt* celo objavil prevod pisma anonimnega dopisnika iz Šempetra, ki svari pred njihovim tednikom, ter komentiral, da proti takemu zlobnemu in neresničnemu pisanju nima smisla polemizirati, ter menil, da dopisi predstavljajo zgolj mnenje zanemarljive manjšine med slovenskim prebivalstvom.⁸³ *Slovenec* oz. dopisnik iz Gorice na to ni ostal dolžan. Trdil je, da je govorjene o enakopravnosti prazno, saj Nemci ne spoštujejo upravičenih slovenskih zahtev: »Presneta vaša ravnopravnost, ki Slovencem sili nemške uradnije, nemške šole!«⁸⁴ Pisec je kritiziral nemško samoljubnost in hvalisanje z domnevno višjo izobraženostjo ter *Wochenblattovo* poročanje o nekaterih političnih novicah. Po njegovem mnenju je *Goriški tednik* končno tudi kvalitetno nadvse uboren list, ki ga na površju drži le denarna podpora Ritterjev:

Po obliki ostudna, po pojmu neprebavljiva »Wöchnerca« propagande dosti ne bo delala, nobeden rodoljub pa naj nikar ne terpi, da bi ona zbudjeno narodno zavest morila, narodno mlačnost širila in podpirala, občni napredek zavirala! [...] In res, ko mu Ritter von Sahony ne bo več hotel dati potrebne hrane, umerl bo prvi dan! Še Nemci in nemškutarji se ga branijo, veliko so jih s silo prisilili se nanj naročiti.⁸⁵

⁸⁰ Poudaril avtor članka.

⁸¹ »Mislimo nemško, čutimo se nemško, a nikomur ne bomo zamerili njegovega drugačnega mišljenja. Nacionalnim težnjam se bomo zoperstavili le tedaj, če bi škodovale načelu enakopravnosti, ki si ga dovolimo aplicirati tudi nase, in povzročale škodo tukaj živečim Nemcem, ki so sicer številčno šibki, a po inteligenci gotovo nič slabši od domačinov, prav tako pa prispevajo pomemben prispevek v industrijskem in trgovskem smislu k povečanju deželne blaginje. [...] Nemcem propaganda, hvalabogu!, ni potrebna; tako ali tako se čutijo dovolj močne in nočejo nikogar oropati narodnih simpatij.« (*Görzer Wochenblatt*, 14. 2. 1867, str. 9–11).

⁸² Prav tam.

⁸³ *Görzer Wochenblatt*, 21. 2. 1867, str. 21–22.

⁸⁴ *Slovenec*, 21. 2. 1867, str. 89–91.

⁸⁵ Prav tam.

Po tem zapisu je polemika počasi zamrla. Zanimivo je, da je *Görzer Wochenblatt* kljub ostrim napadom s strani slovenskega časopisja ohranil sorazmerno miren diskurz in vseskozi poskušal delovati pomirjevalno, sledeč svojemu osnovnemu programu. Skozi polemiko se je tako po eni strani razkrila napredujoča politična diferenciacija v slovenskem političnem taboru, pokazala pa se je tudi specifična ideološka usmeritev goriške nemške skupnosti, ki se je vsaj glede odnosa do Slovencev razlikovala od Nemcev na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem.⁸⁶ Kje lahko iščemo razloge za te razlike? Zdi se, da jih je treba iskati predvsem v specifičnih okoliščinah, v katerih so se v drugi polovici šestdesetih let 19. stoletja znašli Nemci v Gorici. Pri tem moramo upoštevati tako položaj nemške skupnosti kot tudi širšo politično sliko v deželi, ki se je po vojni leta 1866 znašla na državni meji Habsburške monarhije.

Kot je že bilo izpostavljeno, so goriški Nemci predstavljali eno od številčno najšibkejših nemških skupnosti na jugozahodnem robu Habsburške monarhije, saj so bili na Goriškem v večjem številu prisotni le v Gorici, kjer so predstavljali približno 10 % tamkajšnjega prebivalstva. Njihova prisotnost je bila vezana na državne institucije in položaj Gorice znotraj Habsburške monarhije. Poleg številčne šibkosti je na politično opredeljevanje Nemcev v Gorici v tem obdobju gotovo vplivala tudi politična situacija na Goriškem, predvsem vprašanja, povezana z usodo Goriške v času nastajanja Kraljevine Italije. Združevanje Italije je tudi na Goriškem namreč sprožilo vzpon italijanskega nacionalističnega gibanja, ki je bilo deloma iredentistično opredeljeno.⁸⁷ Spričo aspiracij italijanskih nacionalistov na obeh straneh meje, ki so junija 1866 pripeljale do nove vojne, se je cesarska vlada odločila za močnejšo naslombo na slovensko večino v deželi. Na Goriškem je tako prišlo do na Slovenskem edinstvenega primera zavezništva med organi cesarske države in lokalnimi Slovenci, katerih prisotnost in politično moč se je vlada odločila izkoristiti za omejevanje italijanskih teženj.⁸⁸

Po koncu vojne leta 1866 je goriška deželna meja na zahodu postala tudi nova državna meja. Na Goriškem sta izbruh vojne in nato bližina nove državne meje vsaj kratkotrajno pripomogla k vzponu italijanskega nacionalizma, ki se je nadaljeval tudi v letih po sklenitvi miru.⁸⁹ Avstrijska vlada je na to odgovorila z

⁸⁶ Na Kranjskem je bila nacionalna diferenciacija med meščani zaključena že v sredini 60. let, v Ljubljani so se odnosi med Nemci in Slovenci prav v tem času s pretepom v Šantlovi veži (1867) in nato incidenti v Vevčah in na Jančah močno zaostriili (Matić, *Nemci v Ljubljani*, str. 20–73; Čeč, Tabor v Vižmarjih). O razmerah na Štajerskem v tem času gl. Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 9–62.

⁸⁷ Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 223–231. O razvoju italijanskega nacionalizma na Goriškem gl. tudi Cavazza, Carlo Favetti; Spazzali, Echi del Risorgimento.

⁸⁸ Šušmelj, *Andrej baron Winkler*, str. 71–75. Vrhunec naslonitve vlade na Slovence predstavlja v začetku junija 1866 sprejeta volilna reforma, ki je za veleposestniško kurijo goriškega deželnega zbora ustvarila dva volilna okraja. Okraja sta bila razdeljena po narodnostnem ključu – občine, ki so imele slovensko večino, so prišle z Gorico vred v prvi volilni okraj, občine z italijansko večino pa v drugega. Veleposestniška kurija se je s tem ločila na »slovenski« in »italijanski« del. Vsak od obeh okrajev je volil tri poslance, pri čemer je v »italijanskem« delu veljal višji volilni cenzus kot v »slovenskem«. S tem so bili italijanski večini v deželnem zboru odvzeti trije glasovi, njihova večina je bila znižana na 11 : 10 poslanskih glasov (Melik, *Volitve na Slovenskem*, str. 46–47).

⁸⁹ Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 228–231.

nadaljnjim podpiranjem Slovencev v deželi in s policijskim pritiskom na vodilne italijanske nacionaliste. V 60. letih je na Goriškem tako prišlo do ujemanja ciljev politike habsburških oblasti in lokalnih Slovencev, katerih prisotnost in politično moč je vlada lahko izkoristila proti italijanskemu nacionalizmu. Tej politiki so sledili tudi goriški Nemci, katerih prisotnost v Gorici je bila neločljivo povezana z organi habsburške države. Na tej osnovi lahko bolje razumemo spravljiv ton *Görzer Wochenblatta* do Slovencev in njegovo željo po pomiritvi mednarodnih strasti. To politično linijo je goriško nemško časopisje zastopalo ves čas svojega obstoja, najbolj pa se je pokazala prihodnje leto, ko se je *Görzer Zeitung*, naslednik *Görzer Wochenblatta*, odločno postavil v bran slovenskemu taboru v Šempasu.⁹⁰

Sklep

Časopis *Görzer Wochenblatt* predstavlja enega najpomembnejših izrazov nemškega kulturnega življenja v Gorici. Kot tak nam, posebno ob odsotnosti drugih virov, nudi dragocen vir za preučevanje nemške skupnosti v Gorici, katere zgodovina je od vseh nemških narodnostnih otokov na jugozahodnem robu cesarstva Habsburžanov najslabše raziskana. Začetek izhajanja prvega nemškega časopisa na Goriškem sodi v politično burno obdobje Habsburške monarhije, ko so se uvajale državnopravne spremembe (uvedba dualizma, nova ustavna ureditev v Cislajtaniiji), ki so zaznamovale in usmerjale nadaljnji razvoj monarhije vse do njenega konca. Obenem je bil to čas prav tako pomembnih politično-kulturnih procesov, predvsem dokončnega oblikovanja narodnih političnih taborov, kar je močno zaostriło odnose med narodi v državi. Šestdeseta leta 19. stoletja tako predstavljajo čas prehoda Habsburške monarhije v moderno dobo.

Görzer Wochenblatt je v tem kontekstu zavzel odnos do obeh najpomembnejših političnih vprašanj svojega časa: državnopravne ureditve Habsburške monarhije in vzpenjajočega nacionalizma. Na obeh področjih je zavzel zmerno držo. Ob nezadovoljstvu z delitvijo monarhije je ugotavljal, da je nadaljnji obstoj povsem centralistično urejene države nemogoč, nasprotoval pa je federalizaciji cislajtanskega dela monarhije. Na področju odnosov med narodi na Goriškem se je uredništvo zavzelo za politiko miroljubne koeksistence, pri čemer je vztrajalo kljub nekaterim ostrim napadom iz slovenskega tabora. Skozi poročanje *Goriškega tednika* se odražajo specifične politične opredelitve goriških Nemcev, ki so, predvsem na področju odnosa do Slovencev in njihovega političnega gibanja, odstopale od nemških meščanskih skupnosti na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem, kjer se je v tem času že začel politični boj med slovenskim in nemškim taborom. Te opredelitve so izhajale iz specifičnega položaja številčno šibke skupnosti živeče neposredno ob avstrijsko-italijanski meji. Ugotovitve razprave tako dajejo dodaten kamenček v mozaik poznavanja nemškega kulturnega in političnega delovanja v 19. stoletju na Slovenskem.

⁹⁰ Podrobneje o tem Batič, Goriški Nemci in tabor v Šempasu.

Viri in literatura

Arhivsko gradivo

Pokrajinski arhiv v Novi Gorici:

PANG 667, Zbirka razglednic krajev, Goriška 6.

Narodna in študijska knjižnica Trst:

Odsek za zgodovino in etnografijo, Fototeka, HP-HI kraji, Gorica.

Časopisno gradivo

Domovina, 1867.

Görzer Wochenblatt, 1867.

Slovenec, 1867.

Slovenija, 1848.

Slovenski narod, 1868.

Objavljeni viri

Kozler, Peter, *Kratek slovenski zemljopis in pregled politične in pravosodne razdelitve ilirskega kraljestva in štajerskega vojvodstva s pridanim slovenskim in nemškim imenikom mest, trgov, krajev i.t.d.* Ljubljana: Cankarjeva založba; Trst: Založništvo tržaškega tiska; Celovec: Drava, 1975.

Oblak, France, Doktor Karol Lavrič in njegova doba. *Goriški spomini. Sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830–1918* (ur. Branko Marušič). Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2002, str. 93–133.

Special-Orts-Repertorium vom Küstenlande. Repertorio speciale dei luoghi nel Litorale. Posebni krajevni imenik za Primorje. Wien: Alfred Hölder, 1885.

Šaplja, Anton, Dr. Lavrič v Ajdovščini. *Goriški spomini. Sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830–1918* (ur. Branko Marušič). Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2002, str. 79–81.

Literatura

Anderson, Benedict, *Zamišljene skupnosti. O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2007.

Batič, Matic, »Wir denken zwar deutsch, wir fühlen deutsch, werden es aber niemanden verargen, anderen Sinnes zu sein«: *Görzer Wochenblatt* (1867) und *Görzer Zeitung* (1868–1869) = »Mislimo sicer nemško, čutimo nemško, a nikomur ne bomo zamerili, če je drugačnega mišljenja«: *Görzer Wochenblatt* (1867) in *Görzer Zeitung* (1868–1869). Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2015.

Batič, Matic, Goriški Nemci in tabor v Šempasu. *150 let tabora v Vižmarjih* (ur. Dragica Čeč). Ljubljana: Slovenska matica, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2020, str. 139–161.

Batič, Matic, »Paradies am Isonzo«: delovanje Heinricha Moritza Penna (1838–1918) v Gorici. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 69, št. 1, 2021, str. 89–104.

Berčič, Branko, *Tiskarstvo na Slovenskem: zgodovinski oris*. Ljubljana: Odbor za proslavo 100-letnice grafične organizacije na Slovenskem, 1968.

Bled, Jean-Paul, *Franc Jožef*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990.

Brauneder, Wilhelm, Die Verfassungsentwicklung in Österreich 1848 bis 1918. *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Bd. VII/1* (ur. Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch). Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2000, str. 69–237.

- Cavazza, Silvano, Carlo Favetti: *l'itinerario di un irredentista goriziano. Figure e problemi dell'ottocento Goriziano: studi raccolti per i quindici anni dell'Istituto (1982–1997)* (ur. Silvano Cavazza, Mauro Gaddi). Gorizia: Istituto di storia sociale e religiosa, 1998.
- Colleoni, Aldo, *I Ritter: una stirpe germanica con ramificazioni nell'Impero austro-ungarico*. Trieste: Goliardica, 2013.
- Cvirn, Janez, *Boj za Celje: politična orientacija celjskega nemštva: 1861–1907*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1988.
- Cvirn, Janez, *Trdnjavski trikotnik: politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)*. Maribor: Obzorja, 1997.
- Cvirn, Janez, Dualizem in Slovenci. *Slovenska kronika XIX. stoletja* (ur. Janez Cvirn). Ljubljana: Nova revija, 2003.
- Čeč, Dragica, Tabor v Vižmarjih, incidenti in družbene razmere v šestdesetih letih 19. stoletja. *150 let tabora v Vižmarjih* (ur. Dragica Čeč). Ljubljana: Slovenska matica, 2020, str. 69–110.
- Devetak, Robert, Boj za slovenske šole in delovanje ženskih podružnic Družbe svetega Cirila in Metoda na Goriškem in Gradiškem v obdobju pred prvo svetovno vojno. *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije* 74, št. 3/4, 2020, str. 360–387.
- Devetak, Robert, Vzpostavljanje slovenske narodne identitete na primeru trga Kanal v 60. in 70. letih 19. stoletja. *Kolektivne identitete skozi prizmo zgodovine dolgega trajanja: slovenski pogledi* (ur. Vanja Kočever). Ljubljana: Založba ZRC, 2022.
- Dolinar, France Martin, Attems, Karel Mihael, grof (1711–1774). *Novi Slovenski biografski leksikon: 1. zv. A*. (ur. Barbara Šterbenc Svetina et al.). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi917659/> (dostop: 10. 11. 2022).
- Fabi, Lucio, *Storia di Gorizia*. Padova: Il Poligrafo, 1991.
- Ferrari, Liliana, Gorizia ottocentesca, fallimento del progetto della Nizza austriaca. *Storia d'Italia. Le regioni dall'Unità a oggi. Il Friuli – Venezia Giulia* (ur. Roberto Finzi, Claudio Magris in Giovanni Miccoli). Torino: Giulio Einaudi, 2002.
- Ferrari, Liliana, ur., *Cultura tedesca nel Goriziano*. Gorizia: Istituto di storia sociale e religiosa; Udine: Forum, editrice universitaria Udinese, 2009.
- Gallarotti, Antonella in Cosimo Stasi, La stampa periodica tedesca nel Goriziano. *Cultura tedesca nel Goriziano*. Gorizia: Istituto di storia sociale e religiosa, 1995, str. 289–343.
- Gallarotti, Antonella in Cosimo Stasi, I periodici (1779–1915). *Pagine austriache. Stampa e letteratura in lingua tedesca a Gorizia fino al 1915* (ur. Hans Kitzmüller). Gorizia: Biblioteca Statale Isontina, 1996, str. 49–56.
- Globočnik, Damir, Alešovčev Brencelj – prvi slovenski satirični list. *Zgodovinski časopis*, 58, 2004, št. 1–2, str. 7–45.
- Gorian, Rudj, *Založništvo in pretok informacij v Gorici v 18. stoletju: časopis Gazzetta goriziana*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019.
- Grafenauer, Bogo, Slovensko-romanska meja – ločnica in povezava: uvodni referat na 23. zborniku slovenskih zgodovinarjev v Tolminu 1.–3. oktobra 1986. *Zgodovinski časopis* 41, št. 1, 1987, str. 5–18.
- Hroch, Miroslav, *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 1985.
- Judson, Pieter, *Habsburški imperij: nova zgodovina*. Ljubljana: Sophia, 2018.
- Kann, Rober. A., *The Multinational Empire: Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy 1848–1918. Vol. I, Empire and Nationalities*. New York: Octagon Books, 1964.
- Kann, Robert A., *A History of the Habsburg Empire 1526–1918*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1980.

- Kitzmüller, Hans, Esperienze giornalistiche in lingua tedesca a Gorizia nella seconda metà dell'ottocento. *Studi goriziani* LXIX, št. 1, 1989, str. 45–56.
- Kitzmüller, Hans, *Görz 1500–1915 – Ein vergessenes Kapitel altösterreichischer Dichtung. Eine Ausstellung im Foyer und im Tiefspeicher der Österreichischen Nationalbibliothek, Wien, vom 3. Mai bis zum 10. Juni 1995*. Klagenfurt: Carinthia, 1995.
- Kitzmüller, Hans, Osservazioni sulla produzione letteraria in lingua tedesca a Gorizia. *Studi goriziani* LXVIII, št. 2, 1988, str. 35–50.
- Marušič, Branko, Domovina (1867-1869). *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 13, št. 2, 1965, str. 51–64, 127–139.
- Marušič, Branko, *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem 1848-1899*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2005.
- Marušič, Branko, *Sosed o sosedu: prispevki k zgodovini slovensko-italijanskega sožitja*. Trst : ZTT, 2012.
- Marušič, Branko, *Doktor Karel Lavrič (1818–1876) in njegova doba*. Ljubljana: Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU in Lavričeva knjižnica Ajdovščina, 2016.
- Matić, Dragan, *Nemci v Ljubljani 1861–1918*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2002.
- Melik, Vasilij, *Volitve na Slovenskem: 1861–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1965.
- Pirjevec, Avgust, Einspieler, Andrej (1813–1888). *Slovenski biografski leksikon: 1. zv. Abraham – Erberg*, ur. Izidor Cankar et al. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1925. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi179691/#slovenski-biografski-leksikon> (dostop: 24. oktober 2022).
- Preinfalk, Miha, Vpliv francoskih vojn na plemstvo v habsburški monarhiji. *Zgodovinske dimenzije Ilirskih provinc* (ur. Matija Godeša, Barbara Šterbenc Svetina). Ljubljana: Založba ZRC, 2012, str. 75–86.
- Prijatelj, Ivan, *Slovensko kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895. Druga knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1956.
- Rumpler, Helmut, *Eine Chance für Mitteleuropa: bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie*. Wien: Ueberreuter, 1997.
- Ritter Freiherr von Zahony, Eugen, *Chronik und Stammbaum der im Jahre 1829 in Österreich mit dem Prädikat »von Záhony« geadelten Familie Ritter aus Frankfurt a. M.* Monastero bei Aquileja: samozaložba, 1914.
- Salamić, Nina, *Gorica kot klimatskozdružilaška destinacija med letoma 1874 in 1914*. Magistrsko delo. Koper: Fakulteta za humanistične študije 2016.
- Spazzali, Roberto, Echi del Risorgimento 1848–1918. *Trieste, Gorizia e l'Unità d'Italia* (ur. Grazia Tatò). Trieste: Deputazione di storia patria per la Venezia Giulia, 2012.
- Škulj, Edo, ur., *Einspielerjev simpozij v Rimu*. Celje: Mohorjeva družba, 1997.
- Šušmelj, Jože, *Andrej baron Winkler: 1825-1916*. Lokve: Društvo ljubiteljev narave Planota, 2014.
- Tavano, Sergio, Karl von Czoernig da Vienna a Gorizia (1850–1889). *Karl Czoernig fra Italia e Austria*. Gorizia, Istituto di storia sociale e religiosa, 1992, str. 79–140.
- Vidmar, Luka, ur., *Cenzura na Slovenskem od protireformacije do predmarčne dobe*. Ljubljana: Založba ZRC, 2020.
- Vocelka, Karl, *Verfassung oder Konkordat? Der publizistische und politische Kampf der österreichischen Liberalen um die Religionsgesetze des Jahres 1868*. Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1978.
- von Czoernig, Karl, *Görz: Oesterreich's Nizza*. Wien: Wilhelm Braumüller, 1873.
- Woerl, Leo, ur. *Führer durch Görz und Umgebung*. Leipzig: Woerl's Reisebücherverlag, 1907.
- Žigon, Tanja, *Nemški časnik za slovenske interese – Triglav (1865–1870)*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004.

Žigon, Tanja, *Deutschsprachige Presse in Slowenien (1707–1945)*. 3. Teil: *Deutschsprachige Presse in der Untersteiermark, in Kärnten, in Görz und in Triest. Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*. München: Oldenburg, 2005, str. 155–214.

SUMMARY

“We Think German, We Feel German, but We Will Not Blame Anyone for His Different Opinion”: the German Newspaper *Görzer Wochenblatt* and Its Political Orientation

Matic Batič

The article deals with the German newspaper *Görzer Wochenblatt*, which was published weekly in 1867 in Gorizia before being transformed into the biweekly *Görzer Zeitung* starting in 1868. The first part provides a historical outline of the development of German journalism in Gorizia, as well as a presentation of the characteristics of the German community in the Princely County of Gorizia and Gradisca. Furthermore, the newspaper is placed in the contemporary political and cultural context of the 1860s in the Habsburg Monarchy. The second part of the article examines the agenda of the newspaper, paying particular attention to the attitude towards dualism and federalism and to the treatment of Slovene-German relations.

The beginnings of German journalism along the Isonzo River go back to the 18th century, but *Görzer Wochenblatt* represents the first German newspaper in the modern sense of the word, as earlier German periodic publications remained confined to yearly almanacs. The background of its publication is connected with the new political conditions in the Habsburg Monarchy in the 1860s, mainly with the progressing liberalization and (partial) democratization. It is likely that the changed political situation after the defeat in the war against Italy in 1866, when the border of the County of Gorizia became the new national border, also contributed to the decision to start publishing the newspaper. Perhaps the decision to start publishing a German newspaper was also influenced by the intervention of Carl von Czoernig, who at that time advocated for strengthening the Austrian-patriotic cultural life in the region to serve as a bulwark against Italian irredentism.

The first issue of the *Görzer Wochenblatt* was published on 7 February 1867. Until the end of August 1867, it was edited by Thomas Hohenwarter, a teacher at the Gorizia gymnasium, after which the editorship was taken over by the Carniolan author Heinrich Penn. The agenda of the paper in 1867 was therefore primarily shaped by Hohenwarter. In the introductory editorial, it was stated that the aim of the new paper was to have a unifying effect and transcend party divisions. This orientation was adhered to when reporting about all the problems and pressing socio-political contemporary issues. In general, the reporting followed the political line of the German bourgeoisie in Cisleithania, i.e. of contemporary German liberalism. Based on the political situation, the newspaper acceded to a dualistic reorganization of the monarchy, although the editorial board at the same time expressed the belief that they would prefer a centralized Austrian Empire. On the question of federalism, *Görzer Wochenblatt* took a distinctly negative

view, but strongly welcomed the restoration of constitutional life in the monarchy after the fall of Richard Belcredi's government. A difference compared to other contemporary German newspapers in Slovene lands can be seen in the treatment of German-Slovene relations, though. At the very beginning of the publication of *Görzer Wochenblatt*, a fierce controversy took place in the Slovene political camp between the newspapers *Domovina* from Gorizia and *Slovenec* from Klagenfurt, based on the supposedly too friendly attitude of *Domovina* towards the new German weekly. Although *Görzer Wochenblatt* was received with extreme hostility by the more radical wing of the Slovene political movement, it maintained a calm and respectful narrative and advocated a policy of the peaceful coexistence of all nations living in the Princely County of Gorizia and Gradisca.

ISSN 0350-5774

ZČ | Ljubljana | 77 | 2023 | št. 1-2 (167) | str. 1–237